

Danuta Janicka ■

O zwalczaniu żebractwa i włóczęgotwa w II Rzeczypospolitej (1918–1939). Studium historycznoprawne¹

On the fight against beggary and vagrancy within the Second Republic of Poland (1918–1939). A legal and historical study

Abstrakt: Przedmiotem artykułu są zagadnienia prawne związane ze zwalczaniem żebractwa i włóczęgotwa w Polsce międzywojennej. Autorka przedstawia i porównuje przepisy prawa karnego rosyjskiego, pruskiego (a potem niemieckiego) i austriackiego, które obowiązywały na ziemiach polskich w XIX i na początku XX w. Ocenia, w jaki sposób państwa zaborcze polecały karać żebraków i włóczęgotów na ziemiach polskich. Autorka wyjaśnia, że wielu przedstawicieli polskiej doktryny prawa oraz praktyki prawnej wyrażało pogląd, że omawiana kategoria ludzi z marginesu społecznego cierpi na degenerację psychofizyczną. Autorka analizuje także, kiedy i w jaki sposób zagadnienie żebractwa i włóczęgotwa stało się przedmiotem działalności ustawodawcy II Rzeczypospolitej. Oprócz przepisów prawnych i poglądów doktryny autorka prezentuje dane statystyczne z lat 1924–1933.

Słowa kluczowe: prawo karne XIX–XX w., historia nauki prawa karnego, zwalczanie żebractwa, zwalczanie włóczęgotwa, środki zabezpieczające

Abstract: The subject of this article is the legal issues related to combating beggary and vagrancy in Poland during the interwar period. The author presents and compares the Russian, Prussian (and later German), and Austrian criminal rules which were in force in Poland in the 19th and early 20th centuries. She clarifies how the partitioning states ordered beggars and vagrants to be punished on

Prof. dr hab. Danuta Janicka, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu (Polska),
janicka@umk.pl, ORCID0000-0002-2873-8088

¹ Przeprowadzone przez autorkę badania mieszczą się w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2014/15/B/HS5/03161 i zostały sfinansowane ze środków grantu.

Polish land. The author explains that many representatives of the Polish legal doctrine and legal practice expressed the view that these 'dregs of society' suffer from psychophysical degeneration. She analyses when and how the issue of begging and vagrancy came to be of interest to the legislature in the Second Polish Republic. The author assesses the anti-begging rules issued in interwar Poland as quite strict and repressive. She presents not only legal provisions and doctrinal views, but also statistical data from 1924–33.

Keywords: criminal law of 19th–20th century, history of criminal law science, combating of beggary, combating of vagrancy, protective measures

Walka z żebractwem i włóczęgostwem nie jest zbyt prosta, gdyż podłożem tego zjawiska są głęboko sięgające momenty psychologiczne. Podejmując walkę z tą plagą trzeba się uzbroić dostatecznie. Trzeba przede wszystkim poznać nieprzyjaciela. Tej znajomości zaś szukać należy w nauce i doświadczeniu wieków. Równie niezbędne będą wiadomości z dziedziny psychologii jak medycyny, prawa, pedagogiki, socjologii. Każda z tych nauk wnosi odpowiedni czynnik niezbędny w walce z tą plagą.

Leon Dydusiak, *Zagadnienia żebractwa w Polsce*, Borysław 1938

Problem istniał zawsze. Czasem do głosu dochodziło miłosierdzie, gdy kończyła się cierpliwość, gnano żebraków do pracy lub karano gardłem. Nie było w tym konsekwencji, tak jak i dziś niekonsekwentni jesteśmy wobec tego problemu.

Tomasz Jastrun, *Pasożyty sumienia czy jego podnieta*, „Res Publica Nowa” 1998, nr 4

Wstęp

Pociąganie do odpowiedzialności karnej osób zebrzących lub włóczęgów jest od wieków problemem ustawodawców na całym świecie, a co najmniej od dwóch stuleci budzi poważne zainteresowanie doktryny prawa. I prawodawcy, i specjaliści nauk penalnych zajmowali i nadal zajmują w przedmiotowej sprawie rozmaite stanowiska – od tolerowania żebraniny², poprzez żądanie jej

² Por. B. Geremek, *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia* [Mercy or the Gallows. The History of Misery and Compassion], Czytelnik, Warszawa 1989, s. 23–45. Literatura ogólnohistoryczna i historyczno-antropologiczna poświęcona traktowaniu różnych środowisk ludzi wykluczonych lub wykołojonych, określanych współcześnie mianem „marginesu społecznego”, jest dość obszerna – por. jej trafny, choć z konieczności syntetyczny przegląd: M. Rodak (red.), *Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej* [The Marginalised of the Second Republic of Poland], Instytut Historii PAN, Warszawa 2013, s. 8–11. Zob. też literaturę wskazaną w przypisach 6–8, 10–12, 19, 28, 37, 40, 49, 78, 87.

kryminalizacji³ – aż po wskazywanie na potrzebę jej depenalizacji⁴. Przedmiotem niniejszego artykułu są zagadnienia prawnego postrzegania oraz zwalczania żebractwa i włóczęgostwa w II Rzeczypospolitej, która – jak wskazują niektóre wypowiedzi z lat 20. XX w. – „zyskała sobie wśród cudzoziemców miano «kraju żebraków»”⁵. Celem autorki jest po pierwsze próba wyjaśnienia represyjnego stosunku ustawodawcy oraz przedstawicieli nauk penalnych do żebraków i włóczęgów. Po drugie, analizie i ocenie poddane zostanie rozporządzenie Prezydenta RP z 1927 r. o zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa, a poniekąd także rozporządzenie wykonawcze Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 1929 r. Na marginesie pojawi się kwestia ich faktycznego niewprowadzenia w życie, jak również dane statystyczne przedstawiające odnotowane przez policję wypadki żebractwa i włóczęgostwa. Ostatecznym zamiarem autorki jest ukazanie, w jakim stopniu w dwudziestoleciu międzywojennym zmieniały się w Polsce standardy postępowania z żebrakami i włóczęgami w sferze represji karnej oraz czy i jak ewoluowały poglądy prawników oceniających walkę z tą zmarginalizowaną grupą społeczną⁶.

³ Por. przytoczone w dalszej części niniejszego artykułu opinie L. Dyduśiaka (przypisy 63–65), Z. Grzegorzewskiego (przypisy 66–67), J. Makarewicza (przypisy 26 i 58), W. Woltera (przypisy 44 i 62). Zob. też wielokrotnie powielany komentarz D. Egierskiej sprzed blisko pół wieku, wskazujący na przedmiot ochrony przepisu penalizującego żebranie: „Przepis daje ochronę społeczeństwu przed wyłudzeniem, nadużywaniem jego ofiarności, przed natarczywością osób uprawiających żebractwo” – cyt. za J. Bafia, D. Egierska, I. Śmietanka, *Kodeks wykroczeń. Komentarz* [Code of Petty Offences. A Commentary], Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974, s. 185. Zob. wreszcie dwie aktualne opinie: A. Płoszki, *Żebractwo z perspektywy praw człowieka* [Begging in the perspective of human rights], „Państwo i Prawo” 2017, nr 6, s. 91, gdzie autor przekonuje, że ustawodawca dokonał tzw. kryminalizacji uproszczonej żebractwa; R. Krajewskiego, *Prawo wobec kwestii żebractwa* [The law and the issue of begging], „Polityka Społeczna” 2008, nr 2, s. 13, gdzie autor wskazuje na potencjalną możliwość wprowadzenia całkowitego zakazu prawnego żebrania, co przy stanowczym jego egzekwowaniu miałyby prowadzić do „zaniku tego proceduru”.

⁴ Por. współczesną krytykę przepisów penalizujących żebranie, zawartych w obowiązującym kodeksie wykroczeń: A. Płoszka, *Żebractwo...*, op. cit., s. 87–100, a zwłaszcza s. 95–98 (tu negacja wykroczenia polegającego na żebraniu z punktu widzenia norm obowiązującej konstytucji); R. Krajewski, *Żebractwo w ujęciu przepisów prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2013, nr 5, s. 5–18, a zwłaszcza s. 8–9 (tu krytyka przesłanek przedmiotowego wykroczenia).

⁵ Z. Grzegorzewski, *Żebractwo i włóczęgostwo* [Begging and vagrancy], „Praca i Opieka Społeczna” 1927, nr 4, s. 41.

⁶ Badania nad koncepcjami polskich prawników i regulacjami prawnymi odnośnie do zwalczania żebractwa, których częścią jest ten artykuł, podjęła i zrealizowała autorka w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2014/15/B/HS5/03161.

1. Uwagi historyczne

W średniowiecznej Polsce jedną z fundamentalnych wartości duchowych było ubóstwo, a Kościół polski, tak jak Kościół powszechny, zachęcał do jego praktykowania. Ludzie ubodzy oraz zakony żebracze mogli więc liczyć na jałmużnę, a osoby udzielające im wsparcia mogły się utwierdzać w cnocie miłosierdzia⁷. Ubodzy, przyjmujący datki, odwzajemniali się modlitwą w intencji swoich darczyńców – jałmużna miała też bowiem charakter eschatologiczny. Jej prywatne rozdawnictwo było na ziemiach polskich dość powszechne nie tylko w czasach średniowiecznych, ale także nowożytnych. Żebracy otrzymywali indywidualne wsparcie przeważnie przy okazji uroczystych nabożeństw, odpustów czy pogrzebów⁸.

Niezależnie od rozpowszechnionej w dawnej Polsce prywatnej jałmużny od XII w., a szczególnie od w. XIII, zaczęły powstawać szpitale, które – obok wielu innych funkcji – odgrywały też rolę przytułków. Dach nad głową znajdowali tu ubodzy i starcy, w tym żebracy, przede wszystkim w okresie zimowym. W czasach nowożytnych szpitale rozpowszechniły się, przy czym przez długie stulecia, aż do XIX w. włącznie, w przeważającej mierze utrzymały charakter instytucji kościelnych⁹.

Wiek XIV, a zwłaszcza XV, przyniosły w Europie, a także w Polsce, pierwsze wyraźne próby ograniczenia żebractwa oraz zwalczania włóczęgostwa. Zarówno władcy niektórych państw, jak i władze pewnych dużych miast przystąpili do wydawania nakazów pracy i towarzyszących im zakazów żebractwa. Ogłaszano zarządzenia nakładające na wszystkich zdrowych robotników obowiązek pracy oraz zezwalające na żebranie wyłącznie w określonym czasie, miejscach lub też za okazaniem specjalnego metalowego znaczka. Motywy tych wczesnych represji wynikały z wielu powodów. Zamierzano kontrolować ludność ubogą, a nawet prowadzić rejestry żebraków; chciano zapobiegać przenoszeniu chorób zakaźnych, w głównej mierze śmiertelnych epidemii, których seria przetoczyła się przez

⁷ D. Janicka, *Rechtliche Maßnahmen gegen Bettel und Landstreicherei in der Neuzeit (bis zum ausgehenden 19. Jh.)* [w:] 9th Conference in Legal History in the Baltic Sea Area, Tallin/Tartu 16–20.05.2018, s. 2–3 [w druku]. Por. J. Kracik, M. Rożek, *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym w XVI–XVIII w.* [Rogues, Villains, and Harlots in Cracow of Old. On the Marginalised in the 16th–18th Centuries], Wydawnictwo Literackie, Kraków 1986, s. 121–139. Na temat zakonów żebraczych, utrzymujących się z datków – por. Ch. T. Maier, *Preaching the Crusades. Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, passim (sprawy polskie: s. 87–91 i 94–95).

⁸ M. Surdacki, *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku* [Social Services in Poland before the End of the 18th Century], Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2015, s. 411–426.

⁹ Ibidem, s. 81–102. Por. E. Leś, *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych* [From Philanthropy to Subsidiarity. A Comparative Study of the Development and Actions of Social Organisations], Elipsa, Warszawa 2000, s. 33–37; eadem, *Zarys dobroczynności i filantropii w Polsce* [An Outline of Charity and Philanthropy in Poland], Prószyński i S-ka, Warszawa 2001, passim (opracowanie popularnonaukowe, bogato ilustrowane).

ówczesną Europę; ponadto usiłowano pozyskać więcej rąk do pracy, a to w związku z okresowymi spadkami podaży siły roboczej, wynikającymi m.in. z zahamowania przyrostu naturalnego¹⁰.

Nie inaczej było na ziemiach polskich. Tu ustawodawstwo zwróciło się przede wszystkim przeciwko tzw. ludziom luźnym, nieposiadającym ani stałego miejsca zamieszkania, ani pracy czy majątku, wędrującym po kraju w poszukiwaniu zarobku, nierzadko posuwającym się do kradzieży. Do kategorii ludzi luźnych zaliczano m.in. żebraków i włóczęgów, a ponadto zbiegłych chłopów, ludzi uchodzących przed wyrokami sądowymi, dezertów, prostytutki i inne osoby z marginesu społecznego¹¹.

W 1496 r. król Jan Olbracht wydał statuty piotrkowskie, które m.in. polecały władzom miejskim i wiejskim, aby te określiły pewną liczbę uprawnionych do żebrania i rozdały im specjalne, obowiązkowe, noszone na zewnątrz odznaki. Pozostałych żebraków należało kierować na roboty przymusowe, głównie przy naprawach zamków obronnych i sypaniu fortec obronnych przeciwko Turkom. Postanowienia statutów były przez cały w. XVI i XVII wielokrotnie potwierdzane przez sejmy¹². W XVII–XVIII w. władze kilku miast Rzeczypospolitej wybudowały domy pracy przymusowej, do których kierowano m.in. żebraków i włóczęgów, a także prostytutki czy sprawców drobnych przestępstw¹³. Epoka Oświecenia nie przyniosła większych zmian – uniwersał króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z 1786 r., odwołując się do wspomnianych statutów Jana Olbrachta, nadal zalecał, aby miasta i wsie utrzymywały wyłącznie własnych, niezdolnych do pracy ubogich oraz wydawały pozwolenia na żebranie¹⁴. W ten sposób na ziemiach polskich praktykowano tzw. żebractwo koncesjonowane, znane w wielu innych krajach Europy¹⁵.

¹⁰ B. Geremek, *Litość...*, op. cit., s. 99. Por. D. Janicka, *Rechtliche Maßnahmen...*, op. cit., s. 4.

¹¹ M. Maludzińska, *Żebracy i włóczędzy w stanisławowskiej Warszawie*. „Próżnowanie stało się powszechnym nałogiem” [Beggars and Tramps in Stanisławian Warsaw. ‘Idleness has Become a Common Addiction’], Neriton, Warszawa 2014, s. 8–9. Por. R. Ponią, *Ludzie luźni w społeczeństwie Rzeczypospolitej szlacheckiej w kontekście badań nad cyklem życia* [People without possessions in the Polish nobility in the context of research on life cycle], „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2013, t. 73, s. 51–77 (jednym z głównych wątków wywodu jest obszerna i krytyczna analiza polskiej i obcej literatury przedmiotu).

¹² S. Grodziski, *Ludzie luźni. Studium z historii państwa i prawa polskiego* [People without Possessions. A Study on the History of the State and Polish Law], Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1961, s. 63–75 (zwłaszcza s. 67).

¹³ M. Bogucka, *Dom pracy przymusowej w Gdańsku w XVII w.* [A house of forced labour in Gdansk in the 17th century], „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1986, t. 34, nr 2, s. 265–269; D. Janicka, *Więzienia w Toruniu w XVIII–XX wieku* [Prisons in Toruń from the 18th to the 20th century], „Rocznik Toruński” 2003, t. 30, s. 87–90.

¹⁴ J. Kracik, M. Rożek, *Hultaje...*, op. cit., s. 144.

¹⁵ D. Janicka, *Rechtliche Maßnahmen...*, op. cit., s. 4. Por. B. Geremek, *Litość...*, op. cit., s. 57.

W XIX w. niemal wszystkie państwa europejskie uznały żebractwo i włóczęgostwo za czyny karygodne¹⁶. Ścigano je również w Królestwie Polskim oraz na pozostałych ziemiach polskich pod zaborami. Zgodnie z Kodeksem karzącym Królestwa Polskiego z 1818 r. włóczęgostwo i żebractwo stanowiły wykroczenia karane grzywną¹⁷. Jednak już w 1830 r. sejm Królestwa Polskiego podjął natomiast ustawę o włóczęgach, tułaczach i żebrakach, na podstawie której wymienieni ludzie z marginesu społecznego mieli być (przy drugim ukaraniu) odsyłani do domów pracy i przytułków na okres do 3 miesięcy, a w wypadku wielokrotnej recydywy – umieszczani tam nawet na 2 lata. Omawiana ustawa, *nota bene* stosunkowo humanitarna na tle Europy, nigdy nie weszła jednak w życie z powodu wybuchu powstania listopadowego¹⁸. W praktyce stosowano więc przepisy Kodeksu kar głównych i poprawczych z 1847 r.¹⁹ Zawierał on szereg kazuistycznych i bardzo surowych przepisów, które przewidywały m.in. karę aresztu i chłosty wobec włóczęgów oraz żebraków, a w wypadku recydywy – zamknięcie ich w domu pracy nawet do roku, przy czym żebraków schwytanych z narzędziami służącymi do włamania lub z bronią kierowano na roczne zesłanie. Problem ubóstwa i żebractwa był w Królestwie Polskim tak widoczny, zwłaszcza w Warszawie, że niezależnie od sankcji karnych rozwijano system opieki społecznej. Ludzi z marginesu społecznego przyjmowano do warszawskiego Domu Przytułku i Pracy, będącego faktycznie rodzajem łagodnego więzienia, a także do schronisk i tzw. sal zimowych²⁰.

¹⁶ Zob. obszerne analizy prawnoporównawcze: A. Męciński, *O żebractwie i włóczęgostwie ze stanowiska historycznego, socjalno-ekonomicznego i prawnego* [On begging and vagrancy from a historical, socio-economic, and legal standpoint], Redakcja „Przeglądu Sądowo-Administracyjnego”, Lwów 1893, s. 226–285.

¹⁷ W pierwotnym projekcie kodeksu zakwalifikowano je jako występki zagrożone zamknięciem w domu poprawy na okres do 3 miesięcy, a wyjątkowo nawet do 1 roku – por. J. Śliwowski, *Kodeks karzący Królestwa Polskiego (1818 r.). Historia jego powstania i próba krytycznej analizy* [The Punitive Code of the Kingdom of Poland (1818). The Story of Its Creation and an Attempt at a Critical Analysis], Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1958, s. 150–151.

¹⁸ Prawo o włóczęgach, tułaczach i żebrakach (ustawa z 23.08.1830), Dz. Pr. Kr. P., t. 13, nr 52, s. 130–138, <http://pbc.biaman.pl/publication/4507> [dostęp: 11.06.2018].

¹⁹ *Ułożenie o nakazaniach ugodolnych i ispravitel'nyh. Kodex kar głównych i poprawczych*, w Drukarni Komisji Rządowej Sprawiedliwości, Warszawa 1847, <http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadadata?id=4524&from=publication> [dostęp: 11.06.2018]. Stosowne artykuły umieszczono w rozdziale „O naruszeniu spokojności i porządku oraz zabezpieczających je przepisów”. Jako ciekawostkę historyczną warto podać, że normy określające sankcje karne za włóczęgostwo i żebractwo, zawarte w art. 649, 661 i 664, przewidywały zwolnienia od kar cielesnych (chłosty) i kary pracy przymusowej, sankcjonując tym samym nierówność wobec prawa karnego. A. Flatau-Kowalska, *Środki zabezpieczające w prawie karnym* [Preventive Measures in Criminal Law], Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956, s. 122–124.

²⁰ E. Mazur, *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku* [Charity in Warsaw in the 19th Century], Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa 1999, s. 48–69. Por. C. Kępski, *Idea miłosierdzia a dobroczynność i opieka* [The Idea of Mercy versus Charity and Care], Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002, s. 76–80.

Przepisy pruskie i austriackie traktowały żebractwo czy włóczęgostwo jako wykroczenia, poddając je karze aresztu z możliwością dalszego skierowania do domu pracy przymusowej. Na ziemiach polskich pod zaborem pruskim do połowy XIX w. obowiązywał Landrecht z 1794 r., zalecający kierowanie osób niepracujących do domów pracy przymusowej (praktycznie na dowolny okres) oraz odsyłanie żebraków do miejsc ich urodzenia²¹. Jednocześnie ustawodawca pruski nałożył na wszystkie gminy obowiązek organizacji opieki społecznej dla najuboższych, którą miały współfinansować władze wyższe, czyli krajowe²². W 1851 r. wszedł w życie pierwszy nowoczesny pruski kodeks karny, nakazujący karanie wykroczenia polegającego na żebraniu lub posyłaniu dzieci na żebrzy więzieniem do 6 tygodni²³. Jednocześnie w państwie pruskim nadal rozwijano system opieki społecznej²⁴.

Władze austriackie z kolei doprowadziły w latach 70. i 80. XIX w. do wydania kilku ustaw, które stały się *lex specialis* w stosunku do obowiązującego Kodeksu karnego z 1852 r.²⁵ Zakazały one włóczenia się „bez zatrudnienia i pracy” oraz żebrania w miejscach publicznych lub w formie chodzenia od domu do domu, a jednocześnie nakazywały tworzenie zakładów pracy przymusowej, gdzie miano kierować sprawców tych i podobnych wykroczeń²⁶. Rozporządzenie wykonawcze z 1885 r. wyłączyło jednak Galicję spod nowego ustawodawstwa, co spowodowało, że na tym terenie żebractwo było nierzadko tolerowane w praktyce, a nawet koncesjonowane, ponieważ gminy mogły wydawać zezwolenia na zbieranie jałmużny

²¹ *Powszechnie prawo krajowe dla Państw Pruskich* [The Universal State Law of the Prussian States], cz. II, t. 2, W. Deker i Spółka Poznań 1826. W jego tytule 19 „O instytucjach dla ubogich i innych założeniach dobroczynnych” znalazły się normy nakazujące odsyłanie czy deportację żebraków (§§ 4–5) oraz kierowanie ich do domów pracy na okres bezterminowy (§§ 17–19), a ponadto zakazy udzielania jałmużny w miejscach, gdzie funkcjonowały tego typu domy (§ 22); w tytule 20 „O występkach i karach” umieszczono natomiast § 191 polecający wydalanie za granicę „obcych tułaczy”.

²² *Ibidem*, tyt. 19, §§ 10–16 (obowiązki gmin) i §§ 25–30 (obowiązki władz wyższych, zwłaszcza finansowe).

²³ *Kodex karny dla Państw Królestwa Pruskiego i Ustawa tycząca się zaprowadzenia tegoż z dnia 14 kwietnia 1851* [Penal Code of the Kingdom of Prussia and the Act regarding the introduction of said law from 14 April 1851], Brodnica [ok. 1854], § 341. Por. A. Flatau-Kowalska, *Środki...*, op. cit., s. 130–132.

²⁴ A. Męciński, *O żebractwie...*, op. cit., s. 152–157. Por. C. Kępski, *Idea...*, op. cit., s. 111–112.

²⁵ *Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen für das Kaisertum Österreich vom 27. Mai 1852*, Reichsgesetzblatt nr 117, s. 493 i n., <https://www.sbg.ac.at/ssk/bgbl/Strafgesetz%201852-wiki.pdf> [dostęp: 23.06.2018].

²⁶ Ustawa z 10 maja 1873 r. (Dz. P. P. nr 108), zmieniona ustawą z 24 maja 1885 r. (Dz. P. P. nr 89); ustawa z 24 marca 1885 r. (Dz. P. P. nr 90); rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 26 lipca 1885 r. (Dz. P. P. nr 106) – podaję za: Z. Grzegorzewski, *Zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa (Rozporządzenie Prezydenta Rzplitej z 14 października r. 1927)* [Combating begging and vagrancy (Decree of the President of the Republic of Poland from 14 October 1927)], „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1927, nr 11, s. 970. Por. A. Flatau-Kowalska, *Środki...*, op. cit., s. 127–130.

w niektórych dniach tygodnia, według przyjętego zwyczaju²⁷. Opieka społeczna w monarchii austro-węgierskiej, wykonywana obowiązkowo przez gminy, była w Galicji słabo rozwinięta, z wyjątkiem Krakowa i Lwowa²⁸.

2. Ustawodawstwo II Rzeczypospolitej

2.1. Odziedziczone ustawodawstwo pozaborowe

Polska odrodzona była krajem ogromnie zróżnicowanym pod wieloma względami: struktury narodowościowej, religii i szeroko pojętej kultury, a także gospodarki. Ta ostatnia zachowała w przeważającej mierze tradycyjny, oparty na rolnictwie charakter. Brak pracy i mieszkań, ubóstwo, niedostateczny system ubezpieczeń społecznych, ograniczony dostęp do leczenia – wszystko to rodziło różne patologie społeczne, w tym żebractwo²⁹.

Polacy odziedziczyli po zaborcach kodeksy karne, które w rozdziałach obejmujących wykroczenia zawierały przepisy odnośnie do karania żebractwa i włóczęgostwa³⁰.

Kodeks karny niemiecki z 1871 r. odnosił się do obu wymienionych kategorii sprawców w § 361, przewidując karę aresztu dla tego, kto „wałęsa się jako włóczęga” albo „żebrze”, względnie „dzieci do żebraniny zaprawia, bądź na żebraninę je wysyła”³¹. Cechą charakterystyczną regulacji niemieckich był brak definicji czynów karygodnych polegających na żebraniu czy włóczeniu się³².

²⁷ A. Męciński, *O żebractwie...*, op. cit., s. 243–244. Por. apele J. Makarewicza z 1905 r. w sprawie budowy zakładów pracy przymusowej: *Dwudziestolecie galicyjskiej krzywdy* [Twenty years of suffering in Galicia] [w:] A. Grześkowiak (red.), *Prace rozproszone. Tom 2. Publikowane w latach 1902–1913* [Collected Works. Volume 2. Published 1902–13], Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 265–274.

²⁸ Por. C. Kępski, *Idea...*, op. cit., s. 108–110.

²⁹ Por. P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania, instytucje, działania* [Social Policy of the Second Republic of Poland. Conditions, Institutions, and Actions], Wydawnictwo URZ, Rzeszów 2013, s. 10–11.

³⁰ Szerzej na temat charakteru wykroczeń w kodeksach pozaborowych por. W. Makowski, *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego, obowiązującego w Polsce* [Criminal Law. On Crimes in Particular. A Comparative Lecture on Austrian, German, and Russian Criminal Law in Force in Poland], F. Hoesick, Warszawa 1924, s. 179–182 („Wykroczenia przeciw porządkowi prawnemu współzycia”).

³¹ *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzoną do kodeksu karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 31 maja 1870 r.* [Penal Code of the German Reich dated 15 May 1871, with subsequent amendments and additions after 1918, along with the law introduced into the Criminal Code of the North German Union (the German Reich) dated 31 May 1870], Spółka Pedagogiczna, Poznań 1920, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=71376> [dostęp: 12.06.2018].

³² Por. A. Męciński, *O żebractwie...*, op. cit., s. 231.

Ustawodawca austriacki umieścił przepisy karne odnośnie do żebraków i włóczęgów we wspomnianej już wyżej ustawie z 1885 r., uchylając odpowiednie normy Kodeksu karnego z 1852 r.³³ Mimo że ustawa ta nie weszła w Galicji w życie, to jednak zasługuje na uwagę z tego powodu, że jako jedna z nielicznych w tym czasie w Europie zawierała odpowiednie definicje legalne. Mianem „włóczęgi” określała osobę włóczącą się bez zatrudnienia i pracy, która nie była w stanie wykazać, że posiada środki utrzymania lub stara się na nie zapracować. Z kolei mianem „żebraka” określała tego, kto żebrał w miejscu publicznym lub prosił o jałmużnę, chodząc od domu do domu. Na równi z żebrakami karano osoby korzystające z pomocy społecznej („dobroczynności publicznej”) z powodu niechęci („wstrętu”) do pracy, jak też ludzi nakłaniających do żebractwa małoletnich³⁴.

Obszerne przepisy w omawianym zakresie zawierał rosyjski Kodeks karny z 1903 r., który poświęcił kategorii wykroczeń w sumie ponad dwieście artykułów. Polecał on, po pierwsze, karę więzienia dla osób „wałęsających się”, czyli niemających „przepisanego dowodu na zamieszkiwanie, [...] ani określonego miejsca zamieszkania, ani rzemiosła, ani procederu, ani zajęć określonych, ani środków do życia” (art. 274)³⁵. Przepis ten był jednak w II Rzeczypospolitej stosowany rzadko, a to ze względu na zliberalizowane, w stosunku do dawnych rosyjskich, przepisy meldunkowe i paszportowe³⁶. Po drugie, art. 275 przewidywał surowe karanie za kwalifikowaną formę „wałęsania się”, która polegała na tym, że sprawca odmawiał „stwierdzenia swej tożsamości lub podawał fałszywe wiadomości o niej”; wykroczenie to nazwano „włóczęgostwem” i polecono karać co najmniej trzema latami domu poprawy. Wreszcie art. 276 przewidywał karę więzienia do 3 miesięcy za żebractwo, które nosiło cechy uporczywości, oszustwa lub zuchwalstwa, a zatem uważane było za tzw. żebractwo kwalifikowane. Jeszcze surowsza kara więzienia groziła żebrakom schwytanym z narzędziami służącymi do włamania lub z bronią³⁷.

³³ Uchylono §§ 517–521 z rozdziału 13 „O występkach i przekroczeniach przeciw obyczajności publicznej” – por. *Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852* [Austrian criminal law on felonies, misdemeanours, and transgressions, dated 27 May 1852], przekł. J. Przeworski, F. Hoesick, Warszawa 1924, s. 308. Należy zwrócić uwagę na oryginalny, na tle europejskim, przepis § 517, który uzależniał karalność żebraniny od faktu istnienia zakładów opiekuńczych. W prawie austriackim głównymi okolicznościami warunkującymi karę były recydywa i okazywanie kalectwa przez żebraków, a ponadto posyłanie dzieci na żebrzy. Por. Z. Grzegorzewski, *Zwalczanie...*, op. cit., s. 970.

³⁴ Z. Grzegorzewski, *Zwalczanie...*, op. cit., s. 970; por. A. Męciński, *O żebractwie...*, op. cit., s. 278.

³⁵ *Kodeks karny z r. 1903: (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.* [Penal Code from 1903: (translation from Russian), with respect to amendments and additions in force in the Republic of Poland on 1 May 1921], Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 1922, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/50138/edition/50650/content?ref=desc> [dostęp: 10.12.2018].

³⁶ Z. Grzegorzewski, *Zwalczanie...*, op. cit., s. 968–969.

³⁷ *Kodeks karny z r. 1903...*, op. cit. Por. L. Czarniecki, *Szkic zwalczania włóczęgostwa i żebractwa* [How to combat vagrancy and begging. An outline], „Gazeta Sądowa Warszawska” 1928, nr 21, s. 321.

Podsumowując ustawodawstwa pozaborowe, stwierdzić należy, że ich wspólną cechą było uznanie żebractwa i włóczęgostwa za czyny karygodne naruszające publiczny spokój, bezpieczeństwo i moralność. Co do znamion ustawowych powtórzyć trzeba, że w prawie pruskim nie były one doprecyzowane, natomiast opisano je w pozostałych systemach pozaborowych, niekiedy dość kazuistycznie, jak zwłaszcza w kodeksie rosyjskim. Wspólnym znamieniem kodyfikacji przejętych po zaborcach były wreszcie dość surowe kary, zwłaszcza te przewidziane wobec żebraków zawodowych³⁸, przyłapanych wielokrotnie, okazujących kalectwo, a także osób nakłaniających do żebrania dzieci. W praktyce za omawiane wykroczenia stosowano przeważnie karę aresztu³⁹.

2.2. Nowe polskie ustawodawstwo

Pozaborowe regulacje prawne nakazujące zwalczanie włóczęgostwa i żebractwa obowiązywały w II Rzeczypospolitej częściowo do 1927 r., częściowo do 1932 r., a niektóre z nich – aż do końca okresu międzywojennego.

Jeszcze przed wydaniem w 1932 r. zunifikowanego prawa karnego i prawa wykroczeń ukazało się rozporządzenie Prezydenta RP z 1927 r. o zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa⁴⁰. Na samym początku rozporządzenia, mającego moc ustawy, znalazły się definicje żebraka i włóczęgi. Zgodnie z art. 2 żebrakiem był ten, kto „zawodowo” zajmował się „wyprasaniem dla siebie w jakikolwiek sposób jałmużny”. Osobno uregulowano typ kwalifikowany, polegający na żebraniu przez człowieka posiadającego „wystarczające środki utrzymania” (art. 25). Włóczęgą – w rozumieniu omawianych przepisów – był z kolei ten, kto pozostając „bez pracy i środków do życia” zmieniał „stałe miejsce swego pobytu nie w celu znalezienia pracy” (art. 3). Za żebractwo i włóczęgostwo rozporządzenie przewidywało zasadniczo nie kary kryminalne, lecz środki zapobiegawcze i poprawcze. Jedy- nym wyjątkiem było wspomniane żebractwo zawodowe, czyli – jak określił usta- wodawca – uprawiane przez osobę posiadającą wystarczające środki utrzymania,

³⁸ Mianem „żebraka zawodowego” nazywano z reguły osobę zdolną do pracy, żyjącą z (nieraz intratnej) jałmużny lub wydłużającą świadczenia z opieki społecznej. W dawnej Polsce nomenklatura była nieco inna: pisarze i publicyści nazywali ludzi unikających pracy i żyjących na cudzy koszt „falszywymi żebrakami”; tę kategorię przeciwstawiali prawdziwym żebrakom, wśród których wymienia- li m.in. akceptowanych społecznie żebrzących śpiewaków, czyli dziady (i baby) przykościelne. Por. M. Maludzińska, *Żebracy...*, op. cit., s. 130–131; K. Mihajlova, *Dziad wędrowny w kulturze ludowej Słowian* [The Wandering Old Man in Slavic Folk Culture], Oficyna Naukowa, Warszawa 2010, s. 228–232.

³⁹ Z. Grzegorzewski, *Żebractwo...*, op. cit., s. 38.

⁴⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o zwalczaniu że- bractwa i włóczęgostwa [Decree of the President of the Republic of Poland, dated 14 October 1927, on combating begging and vagrancy], Dz. U. z 1927 r. Nr 92, poz. 823. Na marginesie odnotować trzeba, że jego przepisy dotyczyły również korzystających z opieki społecznej alkoholików, narkomanów i ha- zardzistów (art. 4 rozporządzenia).

za które groziła kara więzienia od 6 miesięcy do 2 lat, a w wypadku recydywy – od roku do 5 lat, nie mówiąc o możliwości dodatkowego orzeczenia grzywny od 100 do 5 000 zł (art. 25).

Już z pobieżnej charakterystyki najważniejszych przepisów rozporządzenia wynika, że ustawodawca zdecydował się w 1927 r. na sięgnięcie – dla zwalczania omawianych procederów – przede wszystkim po tzw. środki zapobiegawcze, zwane też ochronnymi, a nie po właściwe sankcje karne. Było to rozwiązanie zgodne z duchem ówczesnej epoki, proponowane od końca XIX w., dyskutowane w europejskiej i polskiej doktrynie prawa, stopniowo wprowadzane do projektów kodyfikacyjnych⁴¹. W świetle nowego rozporządzenia zakłady zapobiegawcze i poprawcze miały przybrać jedną z trzech postaci: domu pracy dobrowolnej, przytułku lub domu pracy przymusowej (art. 5). Wszystkie polegały na pozbawieniu wolności, ale miały wiązać się z nauką, przygotowaniem do zawodu, pracą za wynagrodzeniem, oddziaływaniem moralnym itp. (art. 6). Zakładano, że domy pracy dobrowolnej będą przyjmować żebraków i włóczęgów na ich własną prośbę, przytułki będą służyć niezdolnym do pracy żebrakom i włóczęgom, skierowanym przez sąd lub organ opieki społecznej, natomiast domy pracy przymusowej będą przeznaczone dla zdolnych do pracy żebraków i włóczęgów umieszczanych tam na mocy decyzji sądu (art. 7–22). Wymienione zakłady zapobiegawcze i poprawcze miały służyć zresztą nie tylko omawianej kategorii osób z marginesu społecznego, ale również innym najuboższym, z wyłączeniem chorych umysłowo lub cierpiących na choroby zakaźne, a także kobiet ciężarnych i karmiących (art. 24)⁴².

Przedstawione definicje ustawowe, a także środki zapobiegawcze i sankcje karne nie budziły większych kontrowersji w doktrynie, chociaż niektóre rozwiązania poddawano dość przekonującej krytyce. Kwestionowano zatem zawartą w rozporządzeniu z 1927 r. definicję włóczęgi, pod którą mógł podpaść poszukiwacz przygód podróżujący bez środków utrzymania, natomiast nie podpadał (schwyty na wałęsaniu się) włóczęga posiadający dochody pochodzące z nieujawnionych przestępstw. Podnoszono, że brakuje instytucji, które miałyby segregować włóczęgów i żebraków różnego typu, a w dodatku jedynym kryterium ich kwalifikacji miał być czynnik ekonomiczny w postaci posiadania lub nieposiadania środków

⁴¹ D. Janicka, *Niebezpieczny przestępca w doktrynie prawa karnego przełomu XIX/XX w.* [A dangerous criminal in the doctrine of criminal law at the turn of the 20th century] [w:] V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.), *Kuba Rozpruwacz i inni* [Jack the Ripper and Others], Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015, s. 23–28; eadem, *Polska myśl prawnokarna XIX-XX wieku: autorzy i ich dzieła. Od szkoły klasycznej do socjologicznej* [Polish Penal Concepts of the 19th and 20th Centuries. Authors and Their Works, from the Classical School to the Sociological School], Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2017, s. 140–144, 169–172, 174–180. Zob. też P. Góralski, *Przekształcenia koncepcji środków zabezpieczających w polskim prawie karnym* [Transformations in the approach to restraining measures in Polish criminal law], „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2012, t. 28, s. 35–48.

⁴² Por. bliższą analizę nowych środków służących zwalczaniu włóczęgostwa i żebractwa: H. Karnecki, *Na marginesie „rozporządzenia o włóczęgostwie i żebraniu”* [In the margins of the ‘Decree on vagrancy and begging’], „Gazeta Sądowa Warszawska” 1928, nr 3, s. 33–34.

utrzymania. Wskazywano na możliwe nadużycia, np. błędne kierowanie do przytułku (zamiast do domu pracy przymusowej) żebraków, którym udało się wykazać niezdolność do pracy. Oceniano również, że przewidywany dom pracy przymusowej jest *de facto* równoznaczny z więzieniem, którego cechą charakterystyczną i nieodłącznym elementem był w Polsce międzywojennej obowiązek pracy⁴³.

Wszystkie te i podobne wątpliwości nie miały jednak większego znaczenia wobec najważniejszego faktu – rozporządzenie Prezydenta RP z 1927 r. weszło w życie w niewielkim tylko zakresie. Powodem był brak odpowiednich instytucji oraz funduszy na ich budowę⁴⁴. Ustawodawca, od początku świadomy takiego stanu rzeczy, w jednym z przepisów końcowych rozporządzenia postanowił, że uregulowania dotyczące obligatoryjnego umieszczania w przytułkach i domach pracy przymusowej będą wykonywane w poszczególnych województwach w czasie, który zostanie (w przyszłości) określony rozporządzeniami ministerialnymi. Do 1939 r. udało się wydać tylko jeden taki akt – rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z 1933 r. w sprawie przymusowego umieszczania w przytułkach i domach pracy przymusowej w m.st. Warszawie⁴⁵. Przedmiotowe rozporządzenie ograniczało się do (dwuzdaniowego) oznajmienia o wejściu w życie przepisów rozporządzenia Prezydenta RP z 1927 r. na terenie Warszawy. Niezależnie od stolicy analizowane rozporządzenie było również stosowane w praktyce na terenie województw poznańskiego i pomorskiego⁴⁶.

W związku z rozporządzeniem Prezydenta RP o zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa wspomnieć należy o przepisach wykonawczych. W 1929 r. ukazało się rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej o organizacji przytułków, domów pracy przymusowej i dobrowolnej⁴⁷. Akt ten zawierał szczegółowe przepisy

⁴³ Ibidem, s. 34–35. Por. też dalsze, mniej krytyczne interpretacje: L. Dydusiak, *Zagadnienia żebractwa w Polsce* [The Question of Begging in Poland], Towarzystwo „Opatrzność”, Borysław 1938, s. 11 – tu ocena nowych regulacji jako logicznych i konsekwentnych; Z. Grzegorzewski, *Zwalczanie...*, op. cit., s. 973–974 – tu pochwała ustawowego sformułowania „zajmuje się wyprasaniem dla siebie [...] jałmużny” (art. 2), który *a contrario* pozwalał chętnym na uprawianie działalności charytatywnej na rzecz innych osób.

⁴⁴ L. Dydusiak, *Zagadnienia...*, op. cit., s. 13.

⁴⁵ Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 23 września 1933 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie przymusowego umieszczania w przytułkach i domach pracy przymusowej w m.st. Warszawie [Regulation of the Minister of Social Welfare dated 23 September 1933, issued in agreement with the Minister of Justice and the Minister of Internal Affairs, regarding the forced placement in shelters and houses of forced labour in the capital city of Warsaw], Dz. U. Nr 73, poz. 540. Por. W. Wolter, *Organizacja profilaktyki kryminalnej w Polsce* [Crime prevention in Poland], „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1939, nr 1, s. 99.

⁴⁶ J. Starczewski, *Czy i jakie są możliwości zwalczania żebractwa i włóczęgostwa* [Is it possible to combat begging and vagrancy?], „Opiekun Społeczny. Miesięcznik Poświęcony Zagadnieniom Służby Społecznej w Stolicy” 1937, nr 5, s. 21–22.

⁴⁷ Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 25 maja 1929 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Wewnętrznych o organizacji przytułków, domów pracy przymusowej i dobrowolnej [Regulation of the Minister of Labour and Social Welfare

proceduralne, regulaminowe i inne, które miały obowiązywać podczas przyjmowania i pobytu pensjonariuszy w wymienionych zakładach. Samo wydanie przepisów wykonawczych nie mogło jednak wpłynąć i nie wpłynęło na poprawę infrastruktury, więc w praktyce dwudziestolecia międzywojennego żebractwo, a w mniejszym stopniu także włóczęgostwo, pozostały nierozwiązanym problemem społecznym. O rozmiarach tego zjawiska będzie mowa w dalszym ciągu artykułu.

Spśród przepisów omówionego rozporządzenia z 1927 r. praktyczne zastosowanie mógł znaleźć wspomniany już wyżej art. 25, penalizujący tzw. żebractwo zawodowe, karane więzieniem i (fakultatywnie) grzywną. W związku z tym przepisem przedstawiciele doktryny wskazywali, że przestępstwo to należałoby właściwie umieścić w Kodeksie karnym, a ponadto, że nosi ono znamiona oszustwa kwalifikowanego. Przewidywana za żebractwo zawodowe sankcja karna w postaci więzienia została w 1932 r. ostatecznie uregulowana w Kodeksie karnym⁴⁸.

Równocześnie z Kodeksem karnym ukazało się w 1932 r. zunifikowane prawo o wykroczeniach⁴⁹. W rozdziale II zatytułowanym „Wykroczenia przeciwko porządkowi publicznemu” zawierało ono jeden i jedyny zwięzły przepis regulujący żebractwo – art. 32. Przewidywał on karę aresztu (do 1 miesiąca), po pierwsze, za nakłanianie małoletniego poniżej 17 lat do żebrania (art. 32 § 1), po drugie, za żebranie „w sposób zuchwały lub oszukańczy” (art. 32 § 2). Przepis ten wszedł w życie w całym kraju równocześnie z Kodeksem karnym, tj. z dniem 1 września 1932 r.

W porównaniu do wcześniejszych regulacji ustawowych z 1927 r., nie mówiąc już o bardzo represyjnych przepisach pozaborowych kodeksów karnych, prawo o wykroczeniach ograniczyło się do penalizacji żebractwa. Jednocześnie ustawodawca zrezygnował z dotychczasowej kategorii „zawodowego żebrania (dla siebie)”, zastępując ją inną formą wykroczenia – żebractwem „zuchwałym lub

dated 25 May 1929, issued in consultation with the Minister of Justice and the Minister of Internal Affairs, on the organisation of shelters, workhouses, and houses of forced labour], Dz. U. Nr 41, poz. 350. Źródłem wątpliwości w doktrynie był przepis jego § 5 przewidujący faktycznie przymus pracy w przytułkach, którego nie zakładało rozporządzenie Prezydenta RP z 1927 r. Por. H. Karnecki, *Walka z włóczęgostwem i żebractwem a rozporządzenie o przytułkach i domach pracy* [The fight against vagrancy and begging and the Decree on shelters and workhouses], „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1933, nr 3, s. 7, gdzie autor krytycznie ocenia, że przymus pracy wypaczył pierwotną ideę wyodrębnienia przytułków.

⁴⁸ Art. 39 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny [Decree of the President of the Republic of Poland, dated 11 July 1932 – the Penal Code], Dz. U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571. Por. J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem* [Penal Code with Commentary], Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1932, s. 101–104, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=77578> [dostęp: 10.01.2019].

⁴⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Prawo o wykroczeniach [Decree of the President of the Republic of Poland, dated 11 July 1932 – the Law on minor offences], Dz. U. z 1932 r. Nr 60, poz. 572.

oszukańczym⁵⁰. Ta ostatnia nie była jednak ani nowa, ani oryginalna – analogiczne formy żebrania przewidywały już wcześniejsze ustawy europejskie, w tym m.in. Kodeks karny rosyjski⁵¹. Charakterystyczną cechą nowych przepisów było natomiast przywrócenie aresztu jako sankcji karnej za żebractwo. Wydaje się, że rozwiązanie to miało racjonalny charakter, zwłaszcza na tle rozporządzenia z 1927 r., to ostatnie przewidywało bowiem tylko zamknięcie w przytułku lub domu pracy, których właściwie nie udało się zorganizować w praktyce, a ponadto karę więzienia do 2 lat, która była bardzo surowa, nawet dla tzw. zawodowego żebraka.

Nowe prawo wykroczeń natychmiast wywołało komentarze doktryny prawa. Jej przedstawiciele popierali penalizację posyłania dzieci na żebrzy, słusznie wskazując, że najmłodszy są „naturalnym narybkiem przyszłych żebraków i włóczęgów”⁵². Do tej pory obowiązywało w tym zakresie niejednolite ustawodawstwo pozaborowe. Ponadto przedstawiciele nauk penalnych nadal interpretowali, że sankcje wskazane w prawie o wykroczeniach (i dawniejszym rozporządzeniu z 1927 r.) dotyczą żebractwa zawodowego, które należało odróżnić od tzw. żebractwa z konieczności, w praktyce często tolerowanego⁵³.

3. Wypowiedzi przedstawicieli nauk penalnych

Trudności i dylematy związane ze zjawiskiem społecznym żebractwa i włóczęgostwa były przedmiotem żywego zainteresowania prawników okresu międzywojennego, zarówno uczonych czy teoretyków, jak i praktyków. Z góry należy zaznaczyć, że niewątpliwy wpływ na rozwój badań i wzrost liczby publikacji, w tym komentarzy do ustaw, miała rozwijająca się w omawianym czasie kryminologia. Przedstawiciele przeważającego w tym okresie w nauce prawa karnego nurtu, zwanego szkołą socjologiczną, z upodobaniem zajmowali się bowiem badaniem etiologii przestępczości, a w szczególności jej uwarunkowań wewnętrznych – psychologicznych i biologicznych – oraz zewnętrznych, a więc społeczno-ekonomicznych (bieda, analfabetyzm, alkoholizm i inne patologie rodzinne czy środowiskowe)⁵⁴.

⁵⁰ Przypadki żebractwa zuchwałego nie należały w Polsce do rzadkości – w stosunkach wiejskich, zwłaszcza na Kresach Wschodnich, żebracy często działali w grupach, domagali się datków pieniężnych (zamiast wsparcia w naturze), a nawet uciekali się do gróźb wobec mieszkańców odmawiających im wsparcia finansowego – por. B. Chlebowska, *Problematyka żebractwa wiejskiego na I Zjeździe Przeciwżebraczym* [The issue of rural begging at the 1st Anti-Begging Congress], „Zeszyty Wiejskie” 2004, nr 9, s. 157–158. Co do żebractwa zawodowego por. wyżej przypis 37.

⁵¹ Por. wyżej przypis 34. Zob. też L. Czarnecki, *Szkic...*, op. cit., s. 323.

⁵² L. Dydusiak *Zagadnienia...*, op. cit., s. 23.

⁵³ Por. J. Starczewski, *Czy i jakie...*, op. cit., s. 20.

⁵⁴ D. Janicka, *Polska myśl...*, op. cit., s. 39–45.

Większość traktowała przy tym żebractwo i włóczęgostwo jako groźne zjawisko społeczne, w dodatku wykazujące tendencję wzrostową.

Już wcześniej w europejskim i polskim piśmiennictwie prawniczym przełomu XIX i XX w. nie brakowało stanowczych i bezkompromisowych wypowiedzi na temat ludzi żyjących z jałmużny i wałęsających się bez pracy. Wielu autorów sięgało po populistyczną tezę głoszącą, że nędza i zbrodnia idą w parze⁵⁵; inni wyrażali pierwsze rozczarowania wynikające z nieskuteczności dziewiętnastowiecznego systemu kar pozbawienia wolności⁵⁶. Prowadziło to do kształtowania postaw represyjnych. Jeden z polskich praktyków, sędzia powiatowy w Jaworowie (dzisiejsza Ukraina) i zarazem autor obszernej monografii z 1893 r. na temat żebractwa i włóczęgostwa, Aleksander Męciński, nazywał analizowany proceder „nieuleczalnym rakiem w chorobliwym społeczeństwie”, jednocześnie domagając się dla żebraków zakładów pracy przymusowej, a w szczególności kolonii karnych, które miały zastąpić zbyt łagodną (jego zdaniem) karę aresztu⁵⁷. Profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i adwokat Józef Rosenblatt pod wpływem prądów zachodnioeuropejskich postulował nawet przywrócenie kary chłosty, zwłaszcza wobec sprawców młodocianych, w tym włóczęgów⁵⁸.

W dwudziestoleciu międzywojennym najwybitniejszy dogmatyk i filozof prawa karnego, a zarazem główny kodyfikator polskiego prawa karnego materialnego, lwowski profesor Juliusz Makarewicz, zaniepokojony wzrastającą liczbą przestępstw, nazywał żebraków i włóczęgów „proletariatem przestępczości”. Uczony tłumaczył, że stanowią oni „materiał na przestępców” i jednocześnie zalecał kierowanie tych ludzi do domów pracy przymusowej⁵⁹.

Henryk Karnecki, wybitny adwokat i znany socjolog, autor wielu publikacji ogłaszanych w kraju i za granicą, wielokrotnie wypowiadał się na temat istoty omawianego zjawiska społecznego⁶⁰. Uczony nie wahał się propagować tezy

⁵⁵ Interesującą próbę odpowiedzi na pytanie „Czy bieda czyni złodzieja?” podejmuje W. Klaus, *Relacje między biedą i wykluczeniem społecznym a przestępczością* [Relationships between poverty or social exclusion and crime] [w:] K. Buczkowski et al., *Spoleczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce* [The Socio-Political Context of Modern-Day Crime in Poland], Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa 2013, s. 110–148; autor, sięgając również po przykłady historyczne, prezentuje wielowymiarowe i powikłane relacje między wzrostem biedy i przestępczości. Por. też B. Geremek, *Litość...*, op. cit., s. 287.

⁵⁶ Por. J. Migdał, J. Raglewski, *Kara pozbawienia wolności. Zarys dziejów polskiej doktryny, prawa i praktyki penitencjarnej* [Incarceration. An Outline of the History of Polish Doctrine, Law, and Penitentiary Practice], Arche, Gdańsk 2005, s. 55–119.

⁵⁷ A. Męciński, *O żebractwie...*, op. cit., s. 46 i 254–255. Monografię autora wskazano wyżej w przypisie 15.

⁵⁸ J. Rosenblatt, *Czy należy przywrócić karę chłosty?* [Should we bring back flogging?], „Przełęcz Sądowy i Administracyjny” 1888, r. 13, s. 891–893.

⁵⁹ J. Makarewicz, *Zbrodnia i kara* [Crime and Punishment], H. Altenberg Księgarnia Wydawnicza, Lwów 1922, s. 145–146. Na temat postaci J. Makarewicza i jego dorobku por. D. Janicka, *Polska myśl...*, op. cit., s. 153–156.

⁶⁰ Na temat postaci H. Karneckiego por. W. Winclawski, *Słownik Biograficzny Socjologii Polskiej. T. 2 (I-M)* [The ‘Who’s Who’ of Polish Sociology, Vol. 2 (I-M)], Wydawnictwo UMK, Toruń 2004, s. VII.

o tym, że żebracy i włóczędzy rekrutują się spośród ludzi, których charakteryzuje „organiczna degeneracja”; jej przejawami miały być „przyrodzona małokrwistość, brak sił, rachityzm, a przede wszystkim wielkie upośledzenie psychiczne – ospałość, powolność, rozstrój duchowy”⁶¹. W ten sposób Karnecki konstruował szczególny typ osobniczy ludzi całkowicie niezdolnych do normalnego życia wypełnionego pracą. Koncepcji tej towarzyszyło wskazanie na niebezpieczeństwo płynące ze strony żebraków i zwłaszcza włóczęgów, którzy zdaniem autora łatwo mogli stać się niebezpiecznymi przestępcami⁶².

Teza sprowadzająca żebraków i włóczęgów do kategorii jednostek antysocjalnych, które należy zwalczać bez względu na istnienie lub też brak przypuszczenia, że popełnią oni przestępstwo, była głoszona przez Władysława Woltera, młodego profesora prawa karnego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wolter wyrażał pełną aprobatę dla podejmowania różnych działań prewencyjnych, zarówno w ramach sankcji kryminalnych, jak i środków zabezpieczających⁶³.

Leon Dydusiak, autor doktoratu z zakresu opieki społecznej, obronionego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, przedstawił w osobnej monografii przyczyny, dla których żebractwo miało być szczególnie szkodliwe. Zaliczył do nich przede wszystkim wyzyskiwanie „dobroczynności publicznej”; przenoszenie chorób zakaźnych, powiązania ze światem przestępczym oraz zgubny wpływ na dzieci⁶⁴. Autor ten akceptował tezę o istnieniu „specjalnego typu psychiczno-fizjologicznego” u żebraków i włóczęgów oraz nazywał ich „jednostkami aspołecznymi, żerującymi na najszlachetniejszym uczuciu ludzkim”, a nawet „mętami, dla których życie na cudzy koszt jest intratnym zawodem”. Zdobywanie środków utrzymania w drodze wypraszenia jałmużny określił Dydusiak jako „psychiczne nastawienie egoistycznych jednostek, mających na celu pasożytniczą egzystencję na koszt społeczeństwa”, a w innym miejscu jako „życie bez pracy i z cudzej pracy”⁶⁵. Autor opowiadał się za surowym karaniem żebractwa i włóczęgostwa, zwłaszcza tam, gdzie stawały się one groźne dla bezpieczeństwa publicznego, przy czym jednocześnie postulował tworzenie nowych form organizacji opieki społecznej nad ludźmi najuboższymi, częściowo wzorowanych na rozwiązaniach zachodnioeuropejskich⁶⁶.

61 H. Karnecki, *Zwalczanie włóczęgostwa* [Combating vagrancy], „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1924, nr 29, s. 598.

62 Idem, *Walka...*, op. cit., s. 7.

63 W. Wolter, *Prewencja przedprzestępcza (na marginesie hiszpańskiej ustawy przeciwko włóczęgom i osobnikom aspołecznym z 4 VIII 1933)* [Pre-crime prevention (in the margins of the Spanish Law against vagrants and antisocial individuals from 4 August 1933)], „Archiwum Kryminologiczne” 1935, z. 1–2, s. 250–251 i 259–260. Na temat postaci W. Woltera i jego dorobku por. D. Janicka, *Polska myśl...*, op. cit., s. 234–236.

64 L. Dydusiak, *Zagadnienia...*, op. cit., s. 53. Por. idem, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce* [State Protection of Children in Poland], [nakł. autora], Lwów 1938.

65 Idem, *Zagadnienia...*, op. cit., s. 3–4.

66 Ibidem, s. 5 i 33–51.

Znawcą problematyki opieki społecznej i kwestii ludzi wykołejonych był inny zaangażowany autor, warszawski prawnik Ziemowit Grzegorzewski. Analizując przyczyny żebractwa i włóczęgostwa, wskazywał on na ich trzy źródła: niezdolność fizyczną, niezdolność ekonomiczną oraz skłonność psychiczną, która mogła łączyć się z dwiema pierwszymi przyczynami. Z tą klasyfikacją powiązał autor sposoby koniecznego oddziaływania władz publicznych, tzn. opiekę społeczną (nad ułomnymi fizycznie), zapewnienie pracy (bezrobotnym) oraz środki karne, a także poprawcze i prewencyjne (stosowane wobec żebraków i włóczęgów z wyboru)⁶⁷. Grzegorzewski śledził rozwój ustawodawstw zagranicznych, wskazywał na proces wydzielania przepisów penalizujących żebractwo i włóczęgostwo z kodeksów karnych i umieszczanie ich w ustawach specjalnych oraz chwalił polskie rozporządzenie z 1927 r. jako odpowiadające duchowi czasu, realizujące nowoczesne postulaty doktryny prawa oraz humanitarne. Zdaniem autora humanitarny charakter miały zwłaszcza przepisy rozporządzenia ograniczające czas zatrzymania w domach pracy przymusowej, umożliwiające zawieszenie skierowania do takiego domu oraz przedterminowe zwolnienie z niego, a ponadto te wszystkie regulacje, które powierzały sądom (a nie policji) decydowanie o stosowaniu środków zapobiegawczych, poprawczych czy karnych wobec żebraków i włóczęgów⁶⁸.

Reasumując, powtórzyć należy, że w piśmiennictwie naukowym dwudziestolecia międzywojennego dominował tradycyjny, negatywny stosunek wobec ludzi z marginesu społecznego zajmujących się żebraniem lub włóczęgiem bez celu. Uczeni i praktycy nie stronili od postaw paternalistycznych, charakterystycznych dla uprzywilejowanych warstw społecznych, ani nie unikali koncepcji o zabarwieniu punitatywnym. Dziełem polskiej myśli prawnokarnej były wydane w II Rzeczypospolitej przepisy nakazujące karanie niektórych form żebractwa i włóczęgostwa oraz przewidujące stosowanie wobec ich sprawców środków ochronnych zamiast sankcji karnych *sensu stricto*. Regulacje te nawiązywały do nowoczesnych postulatów doktryny europejskiej oraz znajdowały pełną – w zasadzie – akceptację przedstawicieli polskiej doktryny i praktyki prawa.

4. Kilka uwag o praktyce i statystykach

Dwudziestolecie międzywojenne było okresem zbyt krótkim, by rozwiązać wszystkie nabrzmiałe problemy społeczne, w szczególności te wynikające z chorób i ubóstwa. Pomoc społeczna funkcjonowała na podstawie ustawy o opiece społecznej

⁶⁷ Z. Grzegorzewski, *Zwalczanie...*, op. cit., s. 972.

⁶⁸ Idem, *Żebractwo...*, op. cit., s. 38–39.

z 1923 r.⁶⁹ Był to ramowy akt prawny obejmujący swoją regulacją tylko opiekę społeczną *sensu stricto* – bez ubezpieczeń społecznych czy specjalnej opieki nad dziećmi lub inwalidami.

Opieka społeczna nad dorosłymi opierała się w II Rzeczypospolitej na działalności zakładów zamkniętych i otwartych. Do tych pierwszych należały schroniska i zakłady specjalne (m.in. dla nieuleczalnie chorych czy upośledzonych umysłowo), które w sumie obejmowały opieką kilkanaście tysięcy osób. Potrzeby były jednak dużo większe. W latach 30. położono nacisk na różne formy opieki otwartej, przede wszystkim na działanie domów noclegowych i jadłodajni dla ubogich, czyli punktów dożywiania. Liczbę tych placówek liczone w setkach⁷⁰.

Mimo wysiłków legislacyjnych i organizacyjnych pomoc społeczna nie była wydolna. Zdecydowaną większość zakładów zamkniętych i otwartych prowadziły związki samorządowe, ponieważ na nich spoczywał ten obowiązek ustawy. Tymczasem gminy cierpiały na ciągły niedostatek środków finansowych. Zawodziła też współpraca między instytucjami publicznymi a nielicznymi placówkami prywatnymi, a nawet pojawiała się ich wzajemna rywalizacja⁷¹. Co więcej, sytuacji nie poprawiło wydanie postępowego rozporządzenia o opiekunach społecznych z 1928 r.⁷² Gminy obawiały się działalności opiekunów społecznych, a zwłaszcza tego, że spowoduje ona zwiększenie zapotrzebowania na świadczenia, a więc wzrost wydatków; w związku z tym nie spieszyły się z ich powoływaniem albo dobierały na te stanowiska osoby biernie⁷³.

W ramach opieki społecznej mieściła się m.in. pomoc dla ludzi dotkniętych przez zjawiska patologiczne, w tym żebractwo. Ustawa o opiece społecznej wspominała o żebrakach i włóczęgach zaledwie w jednym miejscu – w art. 2f wyliczającym zakres opieki społecznej⁷⁴. W praktyce gminy udzielały bezdomnym czy włóczęgom dachu nad głową głównie w domach noclegowych, w miarę skromnych możliwości. Domy noclegowe lub schroniska (formalnie: zakłady opiekuńcze) nie

⁶⁹ Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej [Act of 16 August 1923 on social welfare], Dz. U. z 1923 r. Nr 92, poz. 726.

⁷⁰ P. Grata, *Polityka...*, op. cit., s. 222–225.

⁷¹ J. Starczewski, *O kartotekę Opieki Społecznej w stolicy* [The Social Care files in the capital], „Opiekun Społeczny. Miesięcznik Poświęcony Zagadnieniom Służby Społecznej w Stolicy” 1937, nr 4, s. 10. Por. Z. Grzegorzewski, *Opieka społeczna* [Social care] [w:] Z. Cybichowski (red.), *Encyklopedia podręczna prawa publicznego. T. 1* [A Handbook of Public Law. Vol. 1], Biblioteka Polska, Warszawa 1926, s. 558–563.

⁷² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiekunach społecznych i o komisjach opieki społecznej [Decree of the President of the Republic of Poland, dated 6 March 1928, on social guardians and social welfare committees], Dz. U. z 1928 r. Nr 29, poz. 267.

⁷³ L. Dydusiak, *Zagadnienia...*, op. cit., s. 16–17. Liczbę beneficjentów opieki społecznej liczono w setkach tysięcy – por. P. Grata, *Polityka...*, op. cit., s. 256–257.

⁷⁴ Por. L. Dydusiak, *Zagadnienia...*, op. cit., s. 26; E. Leś, *Od filantropii...*, op. cit., s. 87–92.

były dostępne dla wszystkich także z tego powodu, że pobierano w nich drobne opłaty za pobyt⁷⁵.

Gminy wypłacały też zasiłki, ale ich przeciętna wysokość rzędu 1–2 zł miesięcznie zmuszała beneficjentów do szukania dalszej pomocy⁷⁶. W Polsce międzywojennej zdarzało się zatem posyłanie na żebrzy starców – jako osób nieproduktywnych dla gospodarstw domowych – przez ich własne rodziny⁷⁷. W miastach kwitło żebractwo uliczne i tzw. domowe, polegające na chodzeniu po domach z prośbą o jałmużnę⁷⁸. Niektórzy ludzie żebrali pod pretekstem domokrażnego handlu lub świadczenia usług rzemieślniczych; inni symulowali żebranie lub włóczęgostwo tylko po to, by zdobyć miejsce w jakimś przytułku⁷⁹. W dużych miastach na porządku dziennym było urządzenie przez policję obław na żebraków⁸⁰. Towarzyszyły im, zwłaszcza w okresie Zaduszek, przymusowe kąpiele i dezynfekcje – np. w Warszawie w 1934 r. zatrzymano i poddano ablucjom ponad 260 żebraków⁸¹.

W II Rzeczypospolitej nie udało się, poza Warszawą i Poznaniem, zorganizować przytułków czy domów pracy przymusowej, które przewidywało rozporządzenie Prezydenta RP z 1927 r. W połowie lat 20. potrzeby w tym zakresie szacowano na 15 nowych domów pracy dobrowolnej i przymusowej. Tymczasem istniały zaledwie dwie placówki przymusowe: w Warszawie, a potem w Orszewie w powiecie sochaczewskim oraz w Bojanowie pod Poznaniem, gdzie wykorzystano na ten cel dziewiętnastowieczne budynki koszarowe. W działających domach pracy przymusowej przebywało w sumie ok. 500–700 pensjonariuszy. W dziesięciu istniejących domach pracy dobrowolnej przebywało natomiast niespełna 1 000 osób⁸².

Mimo istnienia w Polsce z jednej strony (wprawdzie niewystarczającego) systemu pomocy społecznej, z drugiej – systemu represji, w latach 30. XX w. pisano o wzrastającej w naszym kraju „pladze żebractwa”⁸³. Znamy oficjalne rozmiary tego procederu dzięki badaniom Leona Radzinowicza, docenta w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie⁸⁴. W 1935 r. opublikował on ogólną statystykę przestępczości,

⁷⁵ I. Surmacka, *Schroniska miejskie dla bezdomnych* [Urban homeless shelters], „Praca i Opieka Społeczna” 1936, nr 3, s. 236.

⁷⁶ L. Dyduśiak, *Zagadnienia...*, op. cit., s. 30.

⁷⁷ Ibidem, s. 24.

⁷⁸ Ibidem, s. 50. Autor ilustruje poziom żebractwa, podając przykład znanego sobie miasta średniej wielkości – Borysławia, ośrodka przemysłowego położonego niedaleko Lwowa: w mieście liczącym 45 tysięcy mieszkańców przeciętnie przebywało ok. 200 żebraków – por. ibidem, s. 38–39.

⁷⁹ B. Chlebowska, *Żebractwo wiejskie II Rzeczypospolitej* [Rural begging in the Second Republic of Poland], „Zeszyty Wiejskie” 2005, nr 10, s. 157; J. Starczewski, *Czy i jakie...*, op. cit., s. 23.

⁸⁰ L. Dyduśiak, *Zagadnienia...*, op. cit., s. 13.

⁸¹ K. Król, *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej (Konin), Rzeszów 2017, s. 39.

⁸² P. Grata, *Polityka...*, op. cit., s. 242; Z. Grzegorzewski, *Zwalczanie...*, op. cit., s. 978.

⁸³ L. Dyduśiak, *Zagadnienia...*, op. cit., s. 9.

⁸⁴ Na temat postaci i dorobku L. Radzinowicza por. D. Janicka, *Polska myśl...*, op. cit., s. 220–221.

obejmującą również wykroczenia (w tym żebractwo i włóczęgostwo) – wszystko za lata 1924–1933. Z generalnych wyliczeń Radzinowicza opartych na udostępnionej mu statystyce policyjnej wynikało, że w latach 20. i zwłaszcza na początku lat 30. XX w. rosła w Polsce tzw. przestępczość właściwa, obejmująca poważne czyny karygodne, natomiast poziom wykroczeń utrzymywał się na mniej więcej wyrównanym poziomie⁸⁵. Ten sam autor tłumaczył później, że we wskazanym powyżej czasie Państwo Polskie przeżyło dwa diametralnie zróżnicowane okresy ekonomiczne: najpierw największe ożywienie gospodarcze (lata 1927–1929), a następnie najpoważniejszą depresję (lata 1931–1933). Ta zasadnicza zmiana sytuacji ekonomicznej miała być, zdaniem Radzinowicza, powodem poważnego (nawet o połowę) wzrostu w latach 1931–1932 liczby kradzieży różnego rodzaju. Natomiast liczba wypadków włóczęgostwa i żebractwa wzrosła tylko regionalnie, a w skali ogólnopolskiej utrzymywała się – w świetle oficjalnych statystyk – na porównywalnym poziomie⁸⁶.

Tabela 1. Liczba przypadków włóczęgostwa i żebractwa na tle ogólnej liczby wykroczeń w Polsce w latach 1924–1933

Lata		Województwa centralne i wschodnie	Województwa zachodnie i Górny Śląsk	Województwa południowe i Śląsk Cieszyński	Cała Polska
1924	Ogólna liczba wykroczeń	892 599	195 882	496 070	1 584 551
	Włóczęgostwo i żebractwo	7 936	3 358	5 944	17 238
1925	Ogólna liczba wykroczeń	827 123	181 885	482 162	1 491 170
	Włóczęgostwo i żebractwo	8 000	4 844	8 447	21 291
1926	Ogólna liczba wykroczeń	814 886	172 917	382 595	1 370 398
	Włóczęgostwo i żebractwo	6 325	3 630	6 378	16 333
1927	Ogólna liczba wykroczeń	1 251 917	198 581	554 226	2 004 724
	Włóczęgostwo i żebractwo	5 697	2 991	6 535	15 223

⁸⁵ L. Radzinowicz, *Przestępczość w Polsce w latach 1924–1933 na podstawie policyjnej statystyki kryminalnej* [Crime in Poland 1924–1933, based on police crime statistics], „Archiwum Kryminologiczne” 1935, vol. 2, z. 1–2, s. 508–520. Por. współczesne analizy i oceny: K. Buczkowski, *Stan przestępczości w Polsce od roku 1918 do współczesności* [Crime rates in Poland from 1918 to the present] [w:] K. Buczkowski et al., *Spoleczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce* [The Socio-Political Context of Modern-Day Crime in Poland], Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa 2013, s. 33–72.

⁸⁶ L. Radzinowicz, *Wpływ warunków ekonomicznych na przestępczość w Polsce w latach 1928–1934* [The impact of economic conditions on crime in Poland from 1928 to 1934], „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1969, t. 21, z. 2, s. 142–143.

Tabela 1. c.d.

Lata		Województwa centralne i wschodnie	Województwa zachodnie i Górny Śląsk	Województwa południowe i Śląsk Cieszyński	Cała Polska
1928	Ogólna liczba wykroczeń	1 073 185	175 842	513 553	1 762 580
	Włóczęgostwo i żebractwo	5 413	2 517	6 407	14 337
1929	Ogólna liczba wykroczeń	1 152 784	203 614	516 012	1 872 410
	Włóczęgostwo i żebractwo	4 085	2 195	5 865	12 145
1930	Ogólna liczba wykroczeń	911 001	185 884	447 290	1 544 175
	Włóczęgostwo i żebractwo	3 845	2 404	6 475	12 724
1931	Ogólna liczba wykroczeń	765 708	162 248	393 047	1 321 003
	Włóczęgostwo i żebractwo	2 823	2 761	6 979	12 563
1932	Ogólna liczba wykroczeń	746 631	157 403	345 353	1 249 387
	Włóczęgostwo i żebractwo	2 118	3 240	4 649	10 007
1933	Ogólna liczba wykroczeń	782 226	167 856	351 446	1 301 528
	Włóczęgostwo i żebractwo	4 377	5 490	2 308	12 175

Źródło: oprac. własne na podstawie: L. Radzinowicz, *Przestępczość w Polsce w latach 1924–1933 na podstawie policyjnej statystyki kryminalnej*, „Archiwum Kryminologiczne” 1935, t. 2, z. 1–2.

Na podstawie przeprowadzonych analiz i danych zawartych w Tabeli 1 można pokusić się o pewne wnioski cząstkowe⁸⁷. Będą one jednak tylko wstępne i ostrożne, już z tego prostego powodu, że przytoczone dane obejmowały przecież wyłącznie liczby czynów przestępczych odnotowanych przez Policję Państwową. Te oficjalne dane nie musiały się pokrywać z faktyczną częstotliwością występowania żebractwa czy włóczęgostwa, tym bardziej, że oba te zjawiska bywały w dwudziestoleciu międzywojennym, zwłaszcza w stosunkach wiejskich, akceptowane społecznie, a niekiedy z różnych powodów nieujawniane, w związku z czym nie wszystkie miały się w wykazach policyjnych⁸⁸.

⁸⁷ Por. współczesną ocenę trudności teoretycznych i metodologicznych związanych z diagnozowaniem przestępczości: J. Błachut, *Problemy związane z pomiarem przestępczości* [Problems Related to Measuring Crime], Wolters Kluwer, Warszawa–Kraków 2007, passim.

⁸⁸ Na szerszą skalę omawianych procederów wskazuje wielu historyków, zwłaszcza tych analizujących źródła z okresu międzywojennego lub ówczesną praktykę penitencjarną. Por. B. Chlebowska, *Żebractwo...*, op. cit., s. 110; P. Grata, *Polityka...*, op. cit., s. 242; M. Rodak, *Pospolitalcy, cuwaksi, powrotowcy. Osadzeni w Więzieniu Karnym Warszawa-Mokotów (1918–1939)* [Conscripts, First-Time Convicts, Reoffenders. The Detained of Warsaw–Mokotów Prison (1918–39)], Neriton, Warszawa 2017, s. 68.

Z przytoczonej statystyki Leona Radzinowicza wynika, że w latach 20. XX w. każdego roku rejestrowano oficjalnie kilkanaście tysięcy wypadków żebractwa i włóczęgostwa, a w 1927 r. ich liczba przekroczyła nawet 21 tys. W wartościach bezwzględnych omawiane wykroczenia nigdy nie obejmowały mniej niż 10 tys. przypadków rocznie, co było wielkością pokaźną. We współczesnej Polsce, którą zamieszkuje ok. 5 mln ludzi więcej niż II Rzeczpospolitą w 1933 r., Policja ujawnia każdego roku ok. 3 600 wykroczeń polegających na żebraniu zwykłym lub kwalifikowanym, a ponadto ok. 1 100 wypadków nakłaniania do żebrania osoby małoletniej lub zależnej⁸⁹.

W Polsce międzywojennej najwięcej przypadków włóczęgostwa i żebractwa zarejestrowano w byłym Królestwie Kongresowym wraz z Kresami Wschodnimi, czyli w najbardziej ludnych województwach centralnych i wschodnich. Podobną czy porównywalną liczbę przyłapanych włóczęgów i żebraków odnotowywano też oficjalnie w byłej Galicji, mimo iż zamieszkiwała ją tylko połowa tej liczby ludności, która zaludniała województwa centralne i wschodnie. Najmniejszą bezwzględną liczbę omawianych wykroczeń ujawniono w województwach zachodnich wraz z niewielkim Górnym Śląskiem; była ona o połowę mniejsza niż liczba wypadków zarejestrowanych w Polsce centralnej i wschodniej lub też w Polsce południowej, przy czym należy już w tym miejscu przypomnieć, że obszar byłego zaboru pruskiego zamieszkiwało tylko ok. 15% ludności II Rzeczypospolitej⁹⁰. Analizując rozmiary żebractwa i włóczęgostwa, warto dodać, że nie odbiegały one od terytorialnego zróżnicowania całkowitej przestępczości w dwudziestoleciu międzywojennym. Ponad 50% wszystkich oficjalnie zarejestrowanych przestępstw przypadało bowiem na województwa centralne i wschodnie, podczas gdy w województwach południowych i zachodnich popełniano odpowiednio ok. 30% i ok. 15% wszystkich przestępstw. Jak wiadomo, liczby bezwzględne odzwierciedlały nade wszystko powierzchnię i zaludnienie poszczególnych grup województw⁹¹.

Liczby żebraków i włóczęgów w przeliczeniu na 100 tys. mieszkańców wykazywały odmienne trendy niż wspomniane wartości bezwzględne⁹². W niechlubnej statystyce przodowały tu była Galicja i były zabór pruski. Dla przykładu w 1931 r. w województwach południowych notowano 82 żebraków i włóczęgów na 100 tys.

⁸⁹ A. Płoszka, *Żebractwo...*, op. cit., s. 95 (dane pochodzą z lat 2009–2015).

⁹⁰ Por. spisy ludności odpowiednio z lat 1921 i 1931: ogółem 27 mln (32 mln w 1931 r.), z czego w województwach centralnych i wschodnich ponad 15 mln (19 mln); w województwach zachodnich i na Górnym Śląsku 4 mln (4,5 mln); w województwach południowych 7,5 mln (8,5 mln) – dane na podstawie: A. Wyczański (red.), *Historia Polski w liczbach. Tom 1: Państwo, społeczeństwo* [Polish History in Numbers. Volume 1: The State and Society], Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2003, s. 358.

⁹¹ K. Krajewski, *Przestępczość w II Rzeczypospolitej w świetle danych statystycznych* [Crime in second Polish Republic in the light of statistical data], „Archiwum Kryminologii” 2012, t. XXXIV, s. 555. Autor prezentuje szczegółowe dane, osobne dla lat 20. i 30. XX w.

⁹² Ibidem, s. 538; K. Krajewski także przeciwstawia wielkość przestępczości na 100 tys. mieszkańców rozmiarom przestępczości wyrażonym w wartościach bezwzględnych.

mieszkańców, a w województwach zachodnich (wraz z Górnym Śląskiem) – 62 na 100 tys. mieszkańców, podczas gdy w województwach centralnych i wschodnich średnia ta wynosiła zaledwie 15 osób na 100 tys. mieszkańców⁹³.

Podane wyżej liczby warto znów odnieść do stopnia nasilenia całkowitej przestępczości ujawnionej w dwudziestoleciu międzywojennym w poszczególnych dzielnicach Polski. Najwyższe nasilenie przestępczości (jako takiej) występowało w byłej Galicji, najniższe – w byłym Królestwie Kongresowym; obszar byłego zaboru pruskiego zajmował tu pozycję pośrednią, chociaż w połowie lat 30. wyprzedził w tej gannej statystyce była Galicję⁹⁴.

Należy odnotować, że światowy kryzys gospodarczy, który wybuchł jesienią 1929 r., boleśnie dotykając kraje europejskie, w tym Polskę, w stosunkowo niewielkim stopniu wpłynął na wzrost oficjalnie zarejestrowanych wypadków żebractwa czy włóczęgostwa. Trudno o jednoznaczną interpretację tego faktu historycznego. Należy powtórzyć, że oficjalne statystyki mogły odbiegać i z pewnością odbiegały od realnych rozmiarów omawianego zjawiska. Wolno się domyślać, że ubożące w dobie kryzysu gospodarczego społeczeństwo polskie wykazywało większą tolerancję dla biedy i nie zgłaszało władzom wszystkich przypadków żebrania czy wałęsania się. Być może część żebraków czy włóczęgów wkroczyła na drogę przestępstwa, zwłaszcza kradzieży, co wpłynęło na liczby w rejestrach policyjnych. Nie można wreszcie wykluczyć, że powiększyło się grono żebrzących dzieci, których statystyki nie obejmowały. Definitywna interpretacja powiązań między kryzysem gospodarczym a rozmiarem oficjalnej przestępczości najuboższych grup społecznych wymagałaby pogłębionych i zespołowych badań, wykraczających poza niezbędne ustalenia historycznoprawne poczynione na potrzeby niniejszego opracowania.

W ostatnim przebadanym przez Leona Radzinowicza r. 1933, który nazywano „dnem” kryzysu gospodarczego, liczba wykroczeń żebractwa i włóczęgostwa ukształtowała się na poziomie 12 tys. w całej Polsce. Było to zaledwie 0,9% wszystkich wykroczeń uwzględnionych przez naukowca. Mimo to żebracy i włóczędzy stale wywoływali wiele negatywnych skojarzeń w prasie codziennej i publicystyce, a także w opracowaniach naukowych, nie tylko prawniczych⁹⁵. W 1937 r. działacze

⁹³ Przeciętna ogólnopolska wynosiła za ten sam rok ok. 39 żebraków i włóczęgów na 100 tys. mieszkańców. Wszystkie obliczenia są własne i zostały oparte na wynikach spisu ludności z 1931 r., uwidocznionych w tomie A. Wyczański (red.), *Historia Polski w liczbach...*, op. cit., s. 358, obejmujących następujące składniki: 18 929 000 (liczba ludności w woj. centralnych i wschodnich), 4 482 000 (liczba ludności w woj. zachodnich i na Górnym Śląsku), 8 505 000 (liczba ludności w woj. południowych) – w sumie 31,9 mln osób, do których dodawano jeszcze 0,2 mln osób spisanych przez władze wojskowe, co dawało ogółem 32,1 mln mieszkańców.

⁹⁴ K. Krajewski, *Przestępczość...*, op. cit., s. 556–559. Autor dochodzi do uogólnienia, że największe nasilenie przestępczości występowało na obszarach najwyżej rozwiniętych ekonomicznie i cywilizacyjnie; jednocześnie wskazuje na wyjątek – była Galicję, na której zacofanych terenach wschodnich notowano wysoką przestępczość.

⁹⁵ Z. Grzegorzewski, *Żebractwo...*, op. cit., s. 40 pisze o „zastraszających” rozmiarach żebractwa w latach 20. H. Karnecki, *Na marginesie...*, op. cit., s. 8 przekonuje, że po wydaniu rozporządzeń z lat

społeczni i samorządowi zorganizowali w Poznaniu I Zjazd Przeciwżebraczy, który podjął rezolucję żądającą zwiększenia nakładów finansowych na pomoc społeczną, stworzenia większej liczby placówek opiekuńczych dla żebraków oraz zwalczania zawodowego żebractwa przy pomocy środków karnych. Uczestnicy Zjazdu zaangażowali ponadto do społeczeństwa o niewspieranie żebraniny⁹⁶.

Na marginesie warto jeszcze odnotować rozwój sytuacji w samej Warszawie, która była – jak wiadomo – jednym z nielicznych obszarów stosowania rozporządzenia z 1933 r. w sprawie przymusowego umieszczania w przytułkach i domach pracy przymusowej. W ciągu pierwszych trzech lat obowiązywania przedmiotowego rozporządzenia zatrzymano w mieście stołecznym ponad 4 000 osób, z których 1 050 skierowano do zakładu pracy przymusowej w Oryszewie⁹⁷.

Wnioski

Żebractwo i włóczęgostwo uważano w II Rzeczypospolitej za niepokojące zjawisko społeczne o znacznych rozmiarach. Oba czyny traktowano jako naruszenie norm moralnych, obyczajowych i prawnych, a w szczególności jako zachowania godzące w bezpieczeństwo publiczne. Z tych powodów powszechnie wskazywano – i w doktrynie prawa, i w ustawodawstwie, i w praktyce – na potrzebę ich penalizacji i ścigania. Przedstawiciele nauki, w tym nauki prawa, dopatrywali się w omawianej kategorii ludzi z marginesu społecznego degeneracji psychofizycznej, a niektórzy opowiadali się za istnieniem pewnego typu osobowości żebraczej. Jednocześnie wszyscy zgodnie podkreślali, że chociaż nie każdy żebrak czy włóczęga jest przestępcą, to jednak może się nim łatwo stać, w związku z czym postulowali stosowanie środków ochronnych polegających na izolacji (pozbawieniu wolności) połączonej z obowiązkową pracą. Niektóre formy żebractwa doczekały się stosowanej penalizacji w nowo wydanych polskich przepisach prawno-karnych. Regulacje te w dwudziestoleciu międzywojennym ewoluowały. W 1927 r. ustawodawca uznał, że na karę zasługuje wypraszenie jałmużny przez osobę posiadającą wystarczające środki utrzymania, natomiast w 1932 r. wskazał, że ścigane i karane będzie

1927 i 1929 żebraków zaczęło cechować większe zuchwalstwo, a włóczęgostwo stało się „nałogiem koczowniczym”, o czym donosiła prasa codzienna. Por. K. Motyliński (oprac.), *Pierwszy Ogólnopolski Zjazd Przedstawicieli Opieki Społecznej Samorządu Terytorialnego, Poznań 24 do 25 IX 1933. Pierwszy Ogólnopolski Zjazd Przeciwżebraczy, Poznań 24 do 26 II 1937. Materiały sprawozdawcze* [The First National Congress of Representatives of Local Government Social Services, Poznań, 24–25 September 1933. The First National Anti-begging Congress, Poznań, 24–26 February 1937. A Report], Księgarnia Nakładowa, Poznań 1937, s. 78–80, 85–90, 196–197 – podaję za: B. Chlebowska, *Żebractwo...*, op. cit., s. 110.

⁹⁶ B. Chlebowska, *Problematyka...*, op. cit., s. 154–161, zwłaszcza s. 160.

⁹⁷ J. Starczewski, *Czy i jakie...*, op. cit., s. 21–23.

tylko zebranie w sposób zuchwały lub oszukańczy oraz posyłanie dzieci na żebrzy. Ogólnie rzecz biorąc, przepisy antyżebracze w Polsce międzywojennej były dość surowe i represyjne. Wprawdzie rozporządzenie z 1927 r., przewidujące dla żebraków i włóczęgów domy pracy dobrowolnej oraz domy pracy przymusowej, a nawet karę więzienia, nie odegrało w praktyce większej roli, jednak prawo o wykroczeniach z 1932 r. weszło w życie i było stosowane. Na jego podstawie żebraków i osoby posyłające dzieci na żebrzy skazywano na karę aresztu. Oficjalne statystyki wykroczeń wskazywały na stanowczą walkę policji z żebractwem i włóczęgostwem, a nawet dowodziły niewielkiego spadku obu procederów na przestrzeni okresu międzywojennego. Szersze ograniczenie zjawiska życia z jałmużny przynieść mógł rozwój pomocy społecznej, lecz władzom samorządowym brakowało sił i środków. Rację należy więc przyznać Ziemowitowi Grzegorzewskiemu, specjalście przedmiotu, który w 1927 r. napisał: „powodzenie walki z żebractwem i włóczęgostwem w małym stopniu zależy od takich czy innych przepisów – zależne jest ono przede wszystkim od stanu ekonomicznego kraju i faktycznego wykonania w życiu przepisów ustawodawstwa socjalnego”⁹⁸.

Bibliografia

- Bafia J., Egierska D., Śmietanka I., *Kodeks wykroczeń. Komentarz* [Code of Petty Offences. A Commentary], Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974.
- Błachut J., *Problemy związane z pomiarem przestępczości* [Problems Related to Measuring Crime], Wolters Kluwer, Warszawa–Kraków 2007.
- Bogucka M., *Dom pracy przymusowej w Gdańsku w XVII w.* [A house of forced labour in Gdansk in the 17th century], „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1986, t. 34, nr 2, s. 265–270.
- Buczowski K., *Stan przestępczości w Polsce od roku 1918 do współczesności* [Crime rates in Poland from 1918 to the present] [w:] K. Buczowski et al., *Społeczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce* [The Socio-Political Context of Modern-Day Crime in Poland], Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa 2013, s. 33–72.
- Chlebowska B., *Problematyka żebractwa wiejskiego na I Zjeździe Przeciwżebraczym* [The issue of rural begging at the 1st Anti-Begging Congress], „Zeszyty Wiejskie” 2004, nr 9, s. 154–161.
- Chlebowska B., *Żebractwo wiejskie II Rzeczypospolitej* [Rural begging in the Second Republic of Poland], „Zeszyty Wiejskie” 2005, nr 10, s. 110–123.
- Czarnecki L., *Szkic zwalczania włóczęgostwa i żebractwa* [How to combat vagrancy and begging. An outline], „Gazeta Sądowa Warszawska” 1928, nr 21, s. 321–323.

⁹⁸ Z. Grzegorzewski, *Zwalczanie...*, op. cit., s. 979.

- Dydusiak L., *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce* [State Protection of Children in Poland], [nakł. autora], Lwów 1938.
- Dydusiak L., *Zagadnienia żebractwa w Polsce* [The Question of Begging in Poland], Towarzystwo „Opatrzność”, Borysław 1938.
- Flatau-Kowalska A., *Środki zabezpieczające w prawie karnym* [Preventive Measures in Criminal Law], Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956.
- Geremek B., *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia* [Mercy or the Gallows. The History of Misery and Compassion], Czytelnik, Warszawa 1989.
- Góralski P., *Przekształcenia koncepcji środków zabezpieczających w polskim prawie karnym* [Transformations in the approach to restraining measures in Polish criminal law], „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2012, t. 28, s. 35–70.
- Grata P., *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania, instytucje, działania* [Social Policy of the Second Republic of Poland. Conditions, Institutions, and Actions], Wydawnictwo URZ, Rzeszów 2013.
- Grodziski S., *Ludzie luźni. Studium z historii państwa i prawa polskiego* [People without Possessions. A Study on the History of the State and Polish Law], Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1961.
- Grzegorzewski Z., *Opieka społeczna* [Social care] [w:] Z. Cybichowski (red.), *Encyklopedia podręczna prawa publicznego. T. 1* [A Handbook of Public Law. Vol. 1], Biblioteka Polska, Warszawa 1926.
- Grzegorzewski Z., *Żebractwo i włóczęgostwo* [Begging and vagrancy], „Praca i Opieka Społeczna” 1927, nr 4, s. 37–41.
- Grzegorzewski Z., *Zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa (Rozporządzenie Prezydenta Rzplitej z 14 października r. 1927)* [Combating begging and vagrancy (Decree of the President of the Republic of Poland from 14 October 1927)], „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1927, nr 11, s. 965–979.
- Janicka D., *Niebezpieczny przestępca w doktrynie prawa karnego przełomu XIX/XX w.* [A dangerous criminal in the doctrine of criminal law at the turn of the 20th century] [w:] V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.), *Kuba Rozpruwacz i inni* [Jack the Ripper and Others], Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015, s. 9–32.
- Janicka D., *Polska myśl prawnokarna XIX–XX wieku: autorzy i ich dzieła. Od szkoły klasycznej do socjologicznej* [Polish Penal Concepts of the 19th and 20th Centuries. Authors and Their Works, from the Classical School to the Sociological School], Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2017.
- Janicka D., *Rechtliche Maßnahmen gegen Bettel und Landstreicherei in der Neuzeit (bis zum ausgehenden 19. Jh.)* [w:] 9th Conference in Legal History in the Baltic Sea Area, Tallin/Tartu 16–20.05.2018 [w druku].
- Janicka D., *Więzienia w Toruniu w XVIII–XX wieku* [Prisons in Toruń from the 18th to the 20th century], „Rocznik Toruński” 2003, t. 30, s. 85–114.
- Jastrun T., *Pasożyty sumienia czy jego podnieta* [Parasites of conscience or a catalyst for conscience], „Res Publica Nowa” 1998, nr 4, s. 38–42.

- Karnecki H., *Na marginesie „rozporządzenia o włóczęgostwie i żebraniu”* [In the margins of the ‘Decree on vagrancy and begging’], „Gazeta Sądowa Warszawska” 1928, nr 3, s. 33–35.
- Karnecki H., *Walka z włóczęgostwem i żebractwem a rozporządzenie o przytułkach i domach pracy* [The fight against vagrancy and begging and the Decree on shelters and workhouses], „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1933, nr 3, s. 7–10.
- Karnecki H., *Zwalczanie włóczęgostwa* [Combating vagrancy], „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1924, nr 29, s. 598.
- Kępski C., *Idea miłosierdzia a dobroczynność i opieka* [The Idea of Mercy versus Charity and Care], Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002.
- Klaus W., *Relacje między biedą i wykluczeniem społecznym a przestępczością* [Relationships between poverty or social exclusion and crime] [w:] K. Buczkowski et al., *Społeczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce* [The Socio-Political Context of Modern-Day Crime in Poland], Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa 2013, s. 103–148.
- Kracik J., Rożek M., *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym w XVI–XVIII w.* [Rogues, Villains, and Harlots in Cracow of Old. On the Marginalised in the 16th–18th Centuries], Wydawnictwo Literackie, Kraków 1986.
- Krajewski K., *Przestępczość w II Rzeczypospolitej w świetle danych statystycznych* [Crime in second Polish Republic in the light of statistical data], „Archiwum Kryminologii” 2012, t. XXXIV, s. 531–567.
- Krajewski R., *Prawo wobec kwestii żebractwa* [The law and the issue of begging], „Polityka Społeczna” 2008, nr 2, s. 10–13.
- Krajewski R., *Żebractwo w ujęciu przepisów prawa karnego* [Begging in terms of criminal law], „Prokuratura i Prawo” 2013, nr 5, s. 5–19.
- Król K., *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna* [Begging in Modern-Day Poland as a Social Issue], Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej (Konin), Rzeszów 2017.
- Leś E., *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych* [From Philanthropy to Subsidiarity. A Comparative Study of the Development and Actions of Social Organisations], Elipsa, Warszawa 2000.
- Leś E., *Zarys dobroczynności i filantropii w Polsce* [An Outline of Charity and Philanthropy in Poland], Prószyński i S-ka, Warszawa 2001.
- Maier Ch.T., *Preaching the Crusades. Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Makarewicz J., *Dwudziestolecie galicyjskiej krzywdy* [Twenty years of suffering in Galicia] [w:] A. Grześkowiak (red.), *Prace rozproszone. Tom 2. Publikowane w latach 1902–1913* [Collected Works. Volume 2. Published 1902–13], Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.

- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem* [Penal Code with Commentary], Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1932, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=77578> [dostęp: 10.01.2019].
- Makarewicz J., *Zbrodnia i kara* [Crime and Punishment], H. Altenberg Księgarnia Wydawnicza, Lwów 1922.
- Makowski W., *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego, obowiązującego w Polsce* [Criminal Law. On Crimes in Particular. A Comparative Lecture on Austrian, German, and Russian Criminal Law in Force in Poland], F. Hoesick, Warszawa 1924.
- Maludzińska M., *Żebracy i włóczędzy w stanisławowskiej Warszawie. „Próżnowanie stało się powszechnym nałogiem”* [Beggars and Tramps in Stanislawian Warsaw. 'Idleness has Become a Common Addiction'], Neriton, Warszawa 2014.
- Mazur E., *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku* [Charity in Warsaw in the 19th Century], Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1999.
- Męciński A., *O żebractwie i włóczęgostwie ze stanowiska historycznego, socjalno-ekonomicznego i prawnego* [On begging and vagrancy from a historical, socio-economic, and legal standpoint], Redakcja „Przeglądu Sądowo-Administracyjnego”, Lwów 1893.
- Mihajlova K., *Dziad wędrowny w kulturze ludowej Słowian* [The Wandering Old Man in Slavic Folk Culture], Oficyna Naukowa, Warszawa 2010.
- Migdał J., Raglewski J., *Kara pozbawienia wolności. Zarys dziejów polskiej doktryny, prawa i praktyki penitencjarnej* [Incarceration. An Outline of the History of Polish Doctrine, Law, and Penitentiary Practice], Arche, Gdańsk 2005.
- Motyliński K. (oprac.), *Pierwszy Ogólnopolski Zjazd Przedstawicieli Opieki Społecznej Samorządu Terytorialnego, Poznań 24 do 25 IX 1933. Pierwszy Ogólnopolski Zjazd Przeciwżebraczy, Poznań 24 do 26 II 1937. Materiały sprawozdawcze* [The First National Congress of Representatives of Local Government Social Services, Poznań, 24–25 September 1933. The First National Anti-begging Congress, Poznań, 24–26 February 1937. A Report], Księgarnia Nakładowa, Poznań 1937.
- Płoszka A., *Żebractwo z perspektywy praw człowieka* [Begging in the perspective of human rights], „Państwo i Prawo” 2017, nr 6, s. 87–100.
- Poniat R., *Ludzie luźni w społeczeństwie Rzeczypospolitej szlacheckiej w kontekście badań nad cyklem życia* [People without possessions in the Polish nobility in the context of research on life cycle], „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2013, t. 73, s. 51–77.
- Radzinowicz L., *Przestępczość w Polsce w latach 1924–1933 na podstawie policyjnej statystyki kryminalnej* [Crime in Poland 1924–1933, based on police crime statistics], „Archiwum Kryminologiczne” 1935, vol. 2, z. 1–2, s. 1–132.
- Radzinowicz L., *Wpływ warunków ekonomicznych na przestępczość w Polsce w latach 1928–1934* [The impact of economic conditions on crime in Poland from 1928 to 1934], „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1969, t. 21, z. 2, s. 135–163.

- Rodak M. (red.), *Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej* [The Marginalised of the Second Republic of Poland], Instytut Historii PAN, Warszawa 2013.
- Rodak M., *Pospolitalcy, cuwaksi, powrotowcy. Osadzeni w Więzieniu Karnym Warszawa–Mokotów (1918–1939)* [Conscripts, First-Time Convicts, Reoffenders. The Detained of Warsaw–Mokotów Prison (1918–39)], Neriton, Warszawa 2017.
- Rosenblatt J., *Czy należy przywrócić karę chłosty?* [Should we bring back flogging?], „Przegląd Sądowy i Administracyjny” 1888, r. 13, s. 885–895.
- Starczewski J., *Czy i jakie są możliwości zwalczania żebractwa i włóczęgostwa* [Is it possible to combat begging and vagrancy?], „Opiekun Społeczny. Miesięcznik Poświęcony Zagadnieniom Służby Społecznej w Stolicy” 1937, nr 5, s. 16–24.
- Starczewski J., *O kartotekę Opieki Społecznej w stolicy* [The Social Care files in the capital], „Opiekun Społeczny. Miesięcznik Poświęcony Zagadnieniom Służby Społecznej w Stolicy” 1937, nr 4, s. 10–12.
- Surdacki M., *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku* [Social Services in Poland before the End of the 18th Century], Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2015.
- Surmacka I., *Schroniska miejskie dla bezdomnych* [Urban homeless shelters], „Praca i Opieka Społeczna” 1936, nr 3, s. 233–240.
- Śliwowski J., *Kodeks karzący Królestwa Polskiego (1818 r.). Historia jego powstania i próba krytycznej analizy* [The Punitive Code of the Kingdom of Poland (1818). The Story of Its Creation and an Attempt at a Critical Analysis], Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1958.
- Winclawski W., *Słownik Biograficzny Socjologii Polskiej. T. 2 (I–M)* [The ‘Who’s Who’ of Polish Sociology. Vol. 2 (I–M)], Wydawnictwo UMK, Toruń 2004.
- Wolter W., *Organizacja profilaktyki kryminalnej w Polsce* [Crime prevention in Poland], „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1939, z. 1, s. 84–107.
- Wolter W., *Prewencja przedprzestępcza (na marginesie hiszpańskiej ustawy przeciwko włóczęgom i osobnikom aspołecznym z 4 VIII 1933)* [Pre-crime Prevention (in the margins of the Spanish Law against vagrants and antisocial individuals from 4 August 1933)], „Archiwum Kryminologiczne” 1935, z. 1–2, s. 250–262.
- Wyczański A. (red.), *Historia Polski w liczbach. Tom 1: Państwo, społeczeństwo* [Polish History in Numbers. Volume 1: The State and Society], Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2003.

Akty prawne

Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzoną do kodeksu karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 31 maja 1870 r. [Penal Code of the German Reich dated 15 May 1871, with subsequent amendments and additions after 1918, along with the law introduced into the Criminal Code of the

- North German Union (the German Reich) dated 31 May 1870], Spółka Pedagogiczna, Poznań 1920, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=71376> [dostęp: 12.06.2018].
- Kodeks karny z r. 1903: (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r. [Penal Code from 1903: (translation from Russian), with respect to amendments and additions in force in the Republic of Poland on 1 May 1921], Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 1922, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/50138/edition/50650/content?ref=desc> [dostęp: 10.12.2018].
- Kodex karny dla Państw Królestwa Pruskiego i Ustawa tycząca się zaprowadzenia tegoż z dnia 14 kwietnia 1851 [Penal Code of the Kingdom of Prussia and the Act regarding the introduction of said law from 14 April 1851], Brodnica [ok. 1854].
- Powszechne prawo krajowe dla Państw Pruskich [The Universal State Law of the Prussian States], cz. II, t. 2, W. Deker i Spółka, Poznań 1826.
- Prawo Kodexu karzącego dla Królestwa Polskiego [Punitive Codex of the Kingdom of Poland], Dz. Pr. Kr. P., t. 5, nr 20, s. 3–292, <http://pbc.biaman.pl/publication/4507> [dostęp: 14.01.2019].
- Prawo o włóczęgach, tułaczach i żebrakach (ustawa z 23.08.1830), Dz. Pr. Kr. P., t. 13, nr 52, s. 130–138, <http://pbc.biaman.pl/publication/4507> [dostęp: 11.06.2018].
- Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 23 września 1933 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie przymusowego umieszczania w przytułkach i domach pracy przymusowej w m.st. Warszawie [Regulation of the Minister of Social Welfare dated 23 September 1933, issued in agreement with the Minister of Justice and the Minister of Internal Affairs, regarding the forced placement in shelters and houses of forced labour in the capital city of Warsaw], Dz. U. z 1933 r. Nr 73, poz. 540.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 25 maja 1929 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Wewnętrznych o organizacji przytułków, domów pracy dobrowolnej i przymusowej [Regulation of the Minister of Labour and Social Welfare dated 25 May 1929, issued in consultation with the Minister of Justice and the Minister of Internal Affairs, on the organisation of shelters, workhouses, and houses of forced labour], Dz. U. z 1929 r. Nr 41, poz. 350.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny [Decree of the President of the Republic of Poland dated 11 July 1932 – the Penal Code], Dz. U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Prawo o wykroczeniach [Decree of the President of the Republic of Poland, dated 11 July 1932 – the Law on minor offences], Dz. U. z 1932 r. Nr 60, poz. 572.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o zwalczaniu żebractwa i włóczęgotwa [Decree of the President of the Republic of Poland, dated 14 October 1927, on combating begging and vagrancy], Dz. U. z 1927 r. Nr 92, poz. 823.

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiekunach społecznych i o komisjach opieki społecznej [Decree of the President of the Republic of Poland, dated 6 March 1928, on social guardians and social welfare committees], Dz. U. z 1928 r. Nr 29, poz. 267.
- Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen für das Kaisertum Österreich vom 27. Mai 1852, Reichsgesetzblatt nr 117, <https://www.sbg.ac.at/ssk/bgbl/Strafgesetz%201852-wiki.pdf> [dostęp: 23.06.2018].
- Ułożenie o nakazaniáh ugolovnyh i ispravitel'nyh. Kodex kar głównych i poprawczych [Codex of main and corrective penalties], w Drukarni Komissyi Rządowej Sprawiedliwości, Warszawa 1847.
- Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 [Austrian criminal law on felonies, misdemeanours, and transgressions, dated 27 May 1852], przekł. J. Przeworski, F. Hoesick, Warszawa 1924.
- Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej [Act of 16 August 1923 on social welfare], Dz. U. z 1923 r. Nr 92, poz. 726.